

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

ЭГАМОВ АБДУМАЛИК АДИХАМОВИЧ

**НАЖМИДДИН КУБРОНИНГ ТАФСИР ИЛМИ РИВОЖИГА
ҚЎШГАН ҲИССАСИ**

24.00.02 – Қуръоншунослик. Ҳадисшунослик

**ИСЛОМШУНОСЛИК ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

**Исломшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
диссертацияси автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD)
on historical sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по историческим наукам**

Эгамов Абдумалик Адихамович

Нажмиддин Кубронинг тафсир илми ривожига қўшган ҳиссаси..... 3

Egamov Abdumalik Adixamovich

Contribution of Najmiddin Kubra to the development of tafsir science 21

Эгамов Абдумалик Адихамович

Вклад Нажмиддина Кубра в развитие науки тафсир 37

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 41

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

ЭГАМОВ АБДУМАЛИК АДИХАМОВИЧ

**НАЖМИДДИН КУБРОНИНГ ТАФСИР ИЛМИ РИВОЖИГА
ҚЎШГАН ҲИССАСИ**

24.00.02 – Қуръоншунослик. Ҳадисшунослик

**ИСЛОМШУНОСЛИК ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2020.2.PhD/IsI38 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифаси (www.iiu.uz) ҳамда «ZiyoNET» Ахборот-таълим портали (www.ziynet.uz)да жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Исломов Зоҳиджон Маҳмудович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Муҳамедов Неъматилло Асатуллаевич
тарих фанлари доктори (DSc) доцент

Юлдашҳаджаев Ҳайдархон Ҳошимхонович
тарих фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Урганч давлат университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «___» декабрь соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiu.uz.)

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (117 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiu.uz)

Диссертация автореферати 2022 йил «_____» декабрда куни тарқатилди.

(2022 йил 18 ноябрдаги 13 рақамли реестр баённомаси).

Д.Р.Махсудов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

Н.А.Муҳамедов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси ўринбосари, тарих фанлари доктори, доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон исломшунослигида Куръони каримнинг маъно-мазмунини очиб беришда тасаввуфий тафсирлар алоҳида ўринга эга. Тафсир соҳаси ривожидан Мовароуннаҳрда тасаввуфий тафсирлар (التفسير الإشاري) “ишорий тафсир” кенг тараққий этиб, бу борада Умар ибн Исмоил ан-Насафийнинг (1069-1142) “ат-Тайсир фи-т-тафсир”, Хўжа Муҳаммад Порсонинг (ваф.1421) “Тафсири Хожа Муҳаммад Порсо”, Яқуб Чархийнинг (ваф. 1447) “Тафсири Чархий” асарлари ёзилди. Хоразимлик аллома Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” (التاويلات النجمية) тафсири эса, ишорий тафсирлар йўналишидаги муҳим асарлардан саналади.

Дунёнинг бир қатор илмий-тадқиқот марказларида тасаввуфий тафсир манбаларини чуқур ўрганиш ва асл моҳиятини очишга эътибор қаратилаётгани ушбу турдаги манбаларнинг илмий аҳамияти юқори эканлигидан далолат беради. Бугунги кунда тасаввуфий тафсирларнинг келиб чиқиши, унинг Қуръон (القران) ва ҳадис (حديث) даги асослари, сўфий муфассирларнинг оятларни шарҳлашдаги услублари, тасаввуфда назарий масалалар ишорий тафсирлар манбалари ва олимлари ҳамда унинг ҳозирдаги тадрижи алоҳида тадқиқ этилмоқда. Шу нуқтаи назардан, Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” асаридаги ўзига хос жиҳатларни очиб бериш тафсир илмининг тасаввуфий тафсирлар соҳасидаги тадқиқотларнинг илмий савиясини бир поғона юқorigа олиб чиқади.

Янгиланаётган Ўзбекистонда диний-маърифий соҳада амалга оширилаётган ислохотлар натижасида тафсир илми уламоларининг илмий-маънавий меросини ўрганиш ҳамда уни жамоатчиликка етказишда кенг имкониятлар яратилмоқда. Хусусан, олимлар томонидан “Қуръон илмлари”, “Қуръоншунослик” “Тафсир илмига кириш”, “Моварауннаҳр ҳанафий мазҳаби тафсирлари (XIII-XV асрлар)” каби асарлар ёзилган. Шу нуқтаи назардан, Мовароуннаҳр тафсир илми ривожидан ўзига хос мавқега эга бўлган Нажмиддин Кубронинг тасаввуфий тафсир илмига оид меросини таҳлил этиш ҳамда олимнинг «ат-Таъвилот ан-нажмия» асарининг диний-ижтимоий масалаларни ҳал этишдаги аҳамиятини кўрсатиб бериш долзарб аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармонлари, 2021 йил 5 июлдаги 699-сон “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонуни, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 24 июндаги 519-сон «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг кутубхона фондидини хорижий адабиётлар билан бойитиш тўғрисида»ги қарори белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Нажмиддин Кубронинг ҳаёти, фаолияти, илмий мероси Ғарб ва Шарқнинг шарқшунос олимлари томонидан тадқиқ этилиб, бу бўйича илмий мақолалар эълон қилинган.

Ғарб олимларидан: Ф. Мейер, Е.Э. Бертельс, М.Моле ва Мартин Ван кабилар Нажмиддин Кубро ва унинг илмий мероси тўғрисида муҳим маълумотлар беришган¹. бўлса ҳам бир асар эканлиги ҳақида маълумот берган.

Туркий олимлардан: Н.Ҳалимов, А.Пакетчи, С.Гўкбулут, К.Муҳаммадий, М.Р.Исфандиёр, С.Гўкбулут, С.Улудоғ ва Меҳмет Оқуян кабилар Нажмиддин Кубро ҳаёти ва унинг асарлари, қўлёзма нусхалари бўйича тадқиқотлар олиб борганлар². Муҳаммад Иброҳим ўзининг “Айну-л-ҳаёт” асарида “Фотиха” сураси таҳқиқи ва Нажмиддин Кубронинг тафсир методи” номли диссертациясида Домод Иброҳим кутубхонасида 153 рақами остида ва Ҳасан Ҳусейний кутубхонасидаги 37 рақами остида сақланаётган қўлёзмаларнинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” асари эканлигини гарчан икки номда ҳам бўлса ҳам бир асар эканлиги ҳақида маълумот берган. Сулаймон Атеш³ Нажмиддин Кубронинг тафсир илмига бағишланган асарини ўрганишга ўзининг улкан ҳиссасини қўшган.

Ўзбекистонда Ж.Камол, Э.Юсупов, Н.Комилов, А.Қаюмов, Ш.Жузжоний, М.Қодиров, И.Ҳаққул, А.Бектошева, О.Сафарбоев, И.Усмонов, З.Исҳоқова, Д.Махсудов, А.Муратов каби тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган илмий ишларда Нажмиддин Кубронинг тасаввуфий олим сифатида ҳаёти ва илмий меъроси борасида маълумотлар жамланган⁴.

¹ F. Meier. Die Fawaih al-Camal wa Fawatih al-Calal des Najm al-din al-Kubra. Wiesbaden, 1957; Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва, Наука, 1965. («Четверостишия шейха Наджм ад-дина Кубра»). – С. 324–32; («Роман о шейхе Наджм ад-дине Кубра»). – С. 329–334; Martin Van Bruinessen. Najmiddin al-Kubra, Jumadil Kubra and Jamaliddin al-Akbar: Trances of Kubrawiyya influence in Early Indonesian Islam. – Brill, 1994. №2.- В. 305-329.

² Ҳалимов Н. Туркменский народный роман о шейхе Наджм ад-дине Кубра. – Туркменистон-Ашхобод ХИА, Ашхобод, 2001. 2-китоб. – Б. 32–38; Абдурафий Ҳақиқат. Борьба шейха Наджм ад-дина Кубра против насилия. – Туркменистон-Ашхобод ХИА, Ашхобод, 2001. 2-китоб. – Б. 113–125; Манучехр Мухсиний. Таҳқиқ дар ахволу осори Нажмиддин Кубро Увайси. – Техрон: Интишороти кутуби Эрон, 1967; Козим Муҳаммадий. Нажми Кубро. – Техрон: Интишороти тарҳи нов, 1380; Манучехр Мухсиний. Таҳқиқ дар ахволу осори Нажмиддин Кубро Увайси. – Техрон: Интишороти кутуби Эрон, 1967; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi. (DİA). Cilt IV. – İstanbul, 1991. – S. 474–475; Ferideddin Attar; Tezkiretül Evliya. – İstanbul, 1991. – S. 12–13; Меҳмет Оқуян. Нажмиддин Дайе ва Тасаввуф тафсири. Рағбет. Б 39-40; Муҳаммад Иброҳим. Aynul-Hayat adli tefsir den fatiha surasinin tahkiki ve Necmuddin Kubranin tefsirdeki metodu. Yüksek lisans tezi. - İstanbul. Eylül. 2007. - Б. 56-69.

³ Сулаймон Атеш. Ишорий тафсир мактаби. Анкара университети. Тиология нашрлари 1974. – Б. 13-15.

⁴ Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1988. – 7-сон. – Б. 139–141; Шайх Нажмиддин Кубро.-Тошкент: Ёзувчи, 1995; Комилов Н. Нажмиддин Кубро. – Тошкент: Халқ мероси, 1995; Маърифат юлдузи. – Урганч: УДУ, 1997. Шайх Нажмиддин – Кубро кутуби даҳр. – Тошкент, 1998; Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1988. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2004; Бухорий С.С. Буюк хоразмийлар. – Тошкент: Ёзувчи, 1993. – Б. 3–7; Усмон О. Шайх Нажмиддин Кубро – Хоразмда мўғул истилошига қарши курашининг ғоявий ва маънавий раҳбари / «Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангуберди» мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 1999. – Б. 78–84; Саидов У. Нажмиддин Кубро фалсафасида инсон талқини // Сино. – Техрон-Эрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 3-сон. – Б. 44–46; Шариф Б.М. Ҳақдан халққа // Сино. – Техрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 1-сон. – Б. 42–45; Қорабоев У. Н.Кубро ва унинг «латойиф» назарияси // Сино. – Техрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 1-сон. ва – Б.46-47; ⁴ Сафарбоев О. “Нажмиддин Кубронинг тасаввуфий таълимотларда инсонпарварлик ва ватанпарварлик ғоялари”. 2011; Усмонов И.

Юқорида зикр этилган илмий тадқиқот ишларида Нажмиддин Кубронинг ҳаёти ва илмий меъроси ҳақида маълумотлар берилган. Аммо, мазкур мавзу тизимли равишда ўрганилмаган.

Диссертация тадқиқотининг, диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режаси билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида 2020-2022 йилларда бажарилган А-1-051 – “Исломшунослик муаммоларини бирламчи манбалар ва аждодларимиз диний-маърифий меросини тизимли таҳлил қилиш асосида ёш авлодда соғлом эътиқодни шакллантириш” мавзуидаги илмий лойиҳаси доирасида амалга оширилган.

Тадқиқотнинг мақсади. Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг тафсир илми ривожига аҳамиятини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

тасаввуфий тафсирларни ўрганишнинг илмий аҳамияти ва уларнинг илмий-назарий асосларини кўрсатиш;

тасаввуфий тафсирларнинг шаклланиш тарихини илмий асослаб бериш;

Нажмиддин Кубро илмий меросидаги ёндашувларни кўрсатиб бериш;

“ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг манбашунослик таҳлилин асослаб бериш;

асарда оятларнинг ёритилиш усуллари ва уларнинг ўзига хос жиҳатларини белгилаб бериш;

тафсирни “Тафсири Порсо” ва “Тафсири Чархий” билан қиёсий таҳлил қилиш;

тафсирдаги “зикр” масаласи таҳлилин ёритиб бериш;

асардаги “фақир” калимасининг ёритилишини очиб бериш;

оятларнинг ишорий маъноларида “тақво” калимасини ишлатишдаги ёндашувни аниқлаб бериш.

Тадқиқотнинг объектини Нажмиддин Кубронинг тафсир илмига доир илмий мероси ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” асаридаги тасаввуфий мавзулар белгиланган.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда комплекс ёндошув, илмий билишнинг диалектик, тарихийлик, мантиқийлик анализ ва қиёсий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

Нажмиддин Кубро “ат-Таъвилот ан-нажмия”да оятдаги “фақир” (فقير) тушунчасини бирламчи луғавий маъноси бўлган “камбағаллик” мазмунида қўлламай, балки “камтарлик” ва “моддий бойликка хирс қўймаслик” (ترك حب الدنيا)

Тасаввуф тарикатлар тарихи. Ўқув методик мажмуа. Тошкент ислом университети. 2011; Исҳоқова З. Шайх Нажмиддин Кубро Тошкент. Ўзбекистон. 2013; Махсудов Д. Мовароуннаҳр ханафий мазҳаби тафсирлари. Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-матбаа бирлашмаси. Тошкент 2019; Бектошева А. Тарикат, маърифат ва шеърият муштараклиги (Шайх Нажмиддин Кубро ҳаёти ва ижоди мисолида) филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. 2019; Муратов А. Абу Ҳафс Насафий “Тайсир фи-т-Тафсир” асарининг манбашунослик тадқиқи. Исломшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Ташкент. 2021.

деб шарҳлаши орқали сўфийликда бойликка эгалик қилиш мумкинлиги ғоясини илгари сургани аниқланган;

бугунги кунда “қўрқиш”, “сақланиш” каби маъноларда талқин қилинаётган “тақво” (تقوي) ибораси моҳияти, анъанавий тафсирлардан фарқли равишда, Нажмиддин Кубро ёндашувида “ҳақиқат” (حقیقة – Аъроф, 26-оят), “ҳолис ният” (خلوص النية – Ҳаж, 37-оят), “ҳақ йўлида ҳамкорлик қилиш” (تعاون علي الحق – Моида, 2-оят), “ҳурмат” (حفظ الادب – Ҳужурот, 3-оят) каби янада кенг маъноларни ифода қилиши очиб берилган;

Нажмиддин Кубронинг “қалбнинг зикри ахлоқ билан” ибораси орқали “зикр” (ذکر) тушунчаси нафақат ибодат ва дуо ўқишнинггина эмас, балки хулқнинг зийнатланишини ҳам ўз ичига олиши тўғрисидаги талқини жамиятда меҳр-оқибатни янада раванқ топишига ҳисса қўшиши исботланган;

асар сўфийлик фалсафаси (الفلسفة الصوفية)га асосланган тафсир саналса-да, муаллиф оятларни шарҳлашнинг энг яхши услуби – Қуръонни Қуръон билан шарҳлаш деб қабул қилгани сабабли кўп ҳолларда бир оят изоҳида уртага оятни далил сифатида келтириб, ўз асарини нақлий тафсир мақомига олиб чиққани далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

“ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг Шайх Нажмиддин Куброга тегишлилиги борасидаги эътирозларнинг асоссиз экани тафсирнинг “аз-Зориёт” сураси 19 оятигача бўлган қисмида муаллиф бошқа асарларига ҳам хос бўлган “أصول عشرة” (ўнлик услуби) қўллангани аниқланган;

тадқиқот натижасида Нажмиддин Кубро “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида оятлар тафсирида оятни оят билан, оятни ҳадис билан ва оятнинг зоҳирий маъноларига зид бўлмаган ботиний маъноларни ифодаловчи ҳикмат ҳамда шеърлар воситасида шарҳлагани очиб берилган;

Нажмиддин Кубро асарида тасаввуфий мавзуларни ёритиб беришда ишорий маънолардан кенг фойдаланиб, “зикр”, “фақир” ва “тақво” каби ибораларни батафсил очиб бергани аниқланган;

олимнинг илмий фаолияти тарихий ва илмий манбалар асосида тадқиқ этилиб, Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик қўлёзмалар институти асосий фондида сақланаётган ҳамда Нажмиддин Куброга нисбат берилган 6 та асардан фақат инв.№ 10395 рақами остидаги манбанинг 92-бети унга тегишлилиги исботланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг Туркиянинг Домот Иброҳим кутубхонасида 153 рақами остида, Сулаймония кутубхонаси Ҳасан Ҳусайний 37 рақами остида, Холид афанди 18 рақами остида, Қилич Али 92 рақами остида ва Мурод Бухорий 12 рақами остида сақланади. Қоҳира “Дору-л-кутуби-л-амирия” кутубхонасида 26 рақами остида сақланади. Байрут “Дору-л-кутуби-л-илмия” кутубхонаси 53232 рақами остида сақланаётган қўлёзма нусхаси Аҳмад Фарид Мажидий томонидан амалга оширилган замонавий нашрга таянилгани, далиллар билан асослангани, замонавий, қиёсий-тарихий усуллардан фойдаланилгани ҳамда Шарқ ва Ғарб исломшунослик мактабларида шаклланган қатор илмий тадқиқот усулларида

фойдаланилгани, тадқиқот натижаларининг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда баён этилган Нажмиддин Кубронинг тафсир илмлари ривождаги ўрни ҳамда “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг тафсир илмида муҳим манба эканлиги борасидаги илмий-назарий хулосалар соҳага оид келгуси илмий тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий ва ўрта махсус диний таълим муассасаларида ўқитиладиган «Ислом тарихи ва манбашунослиги», «Ўрта Осиёда ислом тарихи», «Исломшунослик», «Қуръоншунослик», «Мовароуннаҳр алломалари» каби фанлар мазмунини янги назарий ишланмалар билан бойитишда, соҳага оид факультатив дарслар, семинар машғулотлари ва махсус курсларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкинлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши.

Нажмиддин Кубронинг тафсир илми ривожига қўшган ҳиссасини ўрганиш натижасида ишлаб чиқилган таклиф ва тавсиялар асосида:

Нажмиддин Кубро “ат-Таъвилот ан-нажмия”да оятдаги “фақир” (فقير) тушунчасини бирламчи луғавий маъноси бўлган “камбағаллик” мазмунида қўлланмай, балки “камтарлик” ва “моддий бойликка хирс қўймаслик” (ترك حب الدنيا) деб шарҳлаши орқали сўфийликда бойликка эгалик қилиш мумкинлиги ғоясини илгари сургани аниқланганига оид илмий хулосалар Дин ишлари бўйича кўмитанинг буюртмаси асосида тайёрланган «Ислом энциклопедияси» мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлар бўйича кўмитанинг 2022 йил 5 октябрдаги 02-03/7584-сонли маълумотномаси). Натижада шариатнинг асосий манбаи Қуръонни тушуниш ва уни тўғри талқин қилиш, тасаввуфий тушунчалар моҳиятини кенгроқ очиб беришга хизмат қилган;

бугунги кунда “қўрқиш”, “сақланиш” каби маъноларда талқин қилинаётган “тақво” (تقوي) ибораси моҳияти, анъанавий тафсирлардан фарқли равишда, Нажмиддин Кубро ёндашувида “хақиқат” (حقیقة – Аъроф, 26-оят), “холис ният” (خلوص النية – Ҳаж, 37-оят), “ҳақ йўлида ҳамкорлик қилиш” (تعاون على الحق – Моида, 2-оят), “хурмат” (حفظ الادب – Ҳужурот, 3-оят) каби янада кенг маъноларни ифода қилиши очиб берилгани тўғрисидаги илмий хулосалардан Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги мадраса ва олий ўқув муассасалари талабаларига “Тафсир илмига кириш” номли китоб мазмунига сингдирилган. (Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг 2022 йил 5 октябрдаги 2534-сон маълумотномаси). Натижада ёш авлодни соф тасаввуфий тушунчалар билан таништиришга хизмат қилган;

Нажмиддин Кубронинг “қалбнинг зикри ахлоқ билан” ибораси орқали “зикр” (ذکر) тушунчаси нафақат ибодат ва дуо ўқишни, балки халқ орасидаги хулқнинг зийнатланишини ҳам ўз ичига олиши тўғрисидаги талқини жамиятда меҳр-оқибатни янада равнақ топишига ҳисса қўшиши исботлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази буюртмаси асосида тайёрланган “Ўрта аср шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий-

фалсафий мероси” номли китоб мазмунига сингдирилган. (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 20 октябрдаги 02/271-сон маълумотномаси). Натижада ўсиб келаётган ёш авлодда ислом дини ва тасаввуфи тўғрисида, айниқса, фақирлик масаласи ҳақида тўғри тасаввур ва кўникмаларга кўмаклашган; асар сўфийлик фалсафаси (الفلسفة الصوفية)га асосланган тафсир саналса-да, муаллиф оятларни шарҳлашнинг энг яхши услуби Қуръонни Қуръон билан шарҳлаш деб қабул қилгани сабабли, кўп ҳолларда бир оят изоҳида унга оятни далил сифатида келтириб, ўз асарини ҳам нақлий, ҳам ақлий тафсир мақомига олиб чиққани далиллангани тўғрисидаги илмий хулосалардан Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази томонидан буюртма асосида тайёрланган “Буюк юрт алломалари” номли китоб мазмунига сингдирилган. (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 20 октябрдаги 02/271-сон маълумотномаси). Натижада китобхонлар аллома асарининг тафсирлаш услубига оид янгиликлар, уларнинг мазмун моҳияти билан яқиндан танишишга хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари жами 8 та: 3 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий конференцияларида апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 16 та илмий иш, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 8 та мақола, улардан 5 таси республика ва 3 таси хорижий журналларда чоп этилган. 3 та халқаро ва 5 та маҳаллий анжуман тўпламларида тезислар эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 125 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, ўрганиш объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, ишнинг илмий янгилиги ҳамда амалий натижалари баён этилган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланган ҳолда уларнинг назарий ва амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, ишнинг апробацияси, эълон қилинган ишлар ва диссертациянинг тузилиши тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Тасаввуфий тафсирларни ўрганишининг илмий-назарий асослари”** деб номланган биринчи бобининг биринчи банди *«Тасаввуфий тафсирларни ўрганишининг илмий аҳамияти»* деб аталган. Унда тасаввуфий тафсир илмисиз оятларни ишорий маъноларини англаш қийин экани

асосланб берилган. Қуръони каримнинг кўп жойларида, тафаккур юритиш, улар ҳақида мулоҳаза қилишга тарғиб қилинади. Тасаввуфий тафсирлар ҳадисшунослик илмидан ажралиб, мустақил тафсир илми деб атала бошлаган давридан оятлар мазмун моҳиятини ёритиб беришда муҳим ўрин тутиши очиб берилган. Жумладан, тасаввуфий тафсир асарлар ёзилишида оятнинг зоҳирий маъносига мос келиш, асарларда фикҳий масалаларни баён этишда шариат қонун-қоидаларига таяниш, араб тили қоидаларига мувофиқ келиш, асарда баён этилган қарашлар оят ва ҳадисга зид бўлмаслик ва ҳар бир масала юзасидан ўзидан олдинги тасаввуфий тафсирларнинг қарашларини баён этиб хулосалар чиқариш услублари қўлланилган.

Тасаввуфий тафсирлар мутасаввифларнинг оят ҳадисга зид бўлмаган ўз қарашлари орқали ёзилган асар ҳисобланади. Натижада, оятларни шарҳлашда турли ёндашув ва қарашлар вужудга келиб, уларни ўрганиш ва билишга бўлган зарурият ишорий тафсирлар аҳамиятини оширган. Муаллифлар ўз мазҳаблари, тариқатларидан келиб чиқиб, оятларни шарҳлашда, шаръий масалаларда мазҳаббоши қарашларидан фойдаланса, сўфийлик масалаларида ўз шайхлари фикрларига асосланган. Тасаввуфий тафсирлардаги ушбу методология, бугунги кунга қадар илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Қуръонни тушунишда оятлар нозил бўлган давр тарихи, жамиятда мавжуд ақида ва урф-одатларни билиш, оғзаки тилнинг ўзгариб бориши каби омиллар тафсир илмига бўлган эҳтиёжни юзага чиқарди. Натижада оятларни шарҳлашда турли ёндашув ва қарашлар вужудга келиб, уларни ўрганиш ва билишга бўлган зарурият нафақат нақлий, балки ишорий тафсирларни ҳам аҳамиятини ошириб, ихтилофларни бартараф этишда муҳим ўрин тутишини кўрсатиб берди.

«Тасаввуфий тафсирлар ва уларнинг шаклланиш тарихи» деб номланган иккинчи бандида тасаввуфий тафсирларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг ривожланиш тарихи ўрганилган.

Ишорий тафсирлаш Қуръони каримнинг “Нисо” сураси 78-оятига асосланиб, аввал Пайғамбар (с.а.в.)дан, сўнг саҳобалардан саналган Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.), Абдуллоҳ ибн Маъсуд (р.а.) ботиний маъноларини изоҳлаб берганлар. Тобеинлардан Ҳасан Басрий (641-728), сўнгра Иброҳим ибн Аҳмад (718-777), Жунайд Бағдодий (830-910) каби мутасаввиф олимлар Қуръони карим оятларини шарҳлашда зоҳирий ва ишорий маънолардан фойдаланган.

Бу ерда зоҳирий маънолардан ташқари, ботиний маънолар ҳам борлигини айтиб ўтган. Қуръони карим оятларини шарҳлашда кўпроқ ботиний маъноларга урғу берганлар эътирозга учраган. Чунки улар ишорий тафсир талабларидан ташқарига чиққан. Мутасаввиф муфассирларда бундай ҳолат йўқ, аксинча, улар ишорий тафсир талабларига қатъий амал қилганлар. Оятларни шарҳлашда ҳадисларни ўрни муҳимлиги, муҳаддисларни тафсир илмида ҳам моҳир бўлишига сабаб бўлган.

Пайғамбар (с.а.в.), саҳобийлар даврида Қуръони каримнинг ботиний маъноларига берилган изоҳлар кейинчалик ишорий тафсирларга манба бўлиб хизмат қилди. Ишорий тафсирлар, Қуръони карим нозил бўлган вақтдан мавжуд бўлган бўлса-да, Х асрга келиб, тафсирлашнинг бир йўналиши сифатида шаклланди. Ишорий тафсирларнинг сўфийлик фалсафасига

асосланган тафсирлардан ажратиб турувчи жихатлари изохнинг қисқалиги ва тушуниш осонлигида намоён бўлади. Табиийки, ушбу жараёнларнинг барчаси тасаввуфий тафсирларнинг турли-туман бўлишига ўз таъсирини ўтказган.

Ҳаким Термизий (835-932) ҳам Мовароуннаҳрда биринчилардан бўлиб ишорий тафсир ёзган. Муҳаммад Воситий (ваф. 942), ас-Суламий (ваф. 1021) қаламига мансуб “Ҳақиқату-т-тафсир” асари мавжуд. Абдулкарим ал-Кусайрий (ваф. 1072), “Латоифу-л-ишорат”; Муҳаммад Майбудий, “Кашфу-л-асрор”; Ҳаким ал-Андалусий (ваф.1141), “Танбиху-л-афҳам”; Муҳаммад Рўзбехон (1128-1209) “Ароису-л-Баён фи ҳақоиқу-л-Қуръон” номли китоблари бўлиб, Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия”га манба бўлиб хизмат қилгани аниқланган.

Тадқиқот натижасига кўра, тасаввуфий тафсирларнинг илк пайдо бўлиш даври Қуръони карим нозил бўлган вақтдан бошланиб, ривожланиш даври тобеинлар даврига тўғри келиши кўрсатиб ўтилган.

Биринчи бобнинг «Нажмиддин Кубро илмий меросидаги ёндашувлар» номли учинчи бандида Нажмиддин Кубронинг ҳаёти ва нисбат берилган асарлари ҳақидаги қарашлар ўрин олган.

Нажмиддин Кубро Хоразмда 1145 йилда туғилган. У 15 ёшида Мисрга бориб, Муҳаммад Рўзбехондан (ваф.1189) шариат илмларини ўрганган. Етарли билим олгандан сўнг, Табризга келиб, Абу Мансур Хафддан “шарҳу-с-суан”ни ўрганган. Қайтиб Мисрга келиб Муҳаммад Рўзбехон кўрсатмаси билан Исмоил Касрий (ваф. 1183) ва Аммор Ёсир Бидлисий (ваф. 1187), кўлида тасаввуфнинг нозик жихатларини ўрганган. Устозларининг барчаси Абулнажиб Сухравардий шогирдларидан бўлган. Абулнажиб Сухраварди Абдурахмон Жомийнинг ёзишча, зоҳирий ва ботиний илмларда мукаммал киши бўлиб, кўп рисола ва китоблар ёзган. Сўфийлик нисбати эса, Шайх Аҳмад Ғаззолийга бориб туташган⁵.

ЎЗР ФА Шарқшунослик институти фондида Нажмиддин Кубро номи остида сақланаётган “Иршоду-т-толибин” (ارشاد الطالبيين – Толибларнинг тўғри йўли), “Ҳикояти бесарнома” (حكايت بي سرنامه – Номсиз ҳикоя), “Рисалату фи-л-фақир” (رسالة في الفقر – Фақирлик ҳақида рисола), “Рисалату мин муаллифати Шайх Нажмиддин Кубро” (رسالة من مؤلفات شيخ نجم الدين الكبرا – Шайх Нажмиддин Кубро асарларидан бир рисола), “Ҳафт боби Шайх Нажмиддин Кубро” (هفت باب شيخ نجم – Нажмиддин Кубронинг етти боби) ва “Қавлу Нажмиддин Кубро” (قول – Нажмиддин Кубро сўзи) номли асарлари мавжуд. Туркиянинг Сулаймония кутубхонасида “Усулу-л-ашара” (اصول العشر – Ўн усул) номли асари сақланади. Аҳмад Фарид Мазийдий бу асарнинг араб тилидаги “Баёну ақроби-т-торик” (بيان اقرب الطرق - Яқин йўл баёни) ва “Рисалату фи-с-сулук” (رسالة في السلوك – Сулук ҳақида рисола) номли кўлөзма нусхалари ҳам сақланаётган бўлиб, унинг таркиби айна ўзи деб айтиб ўтилган.

Бертельс Е.Э. (1890-1957) “Айну-л-ҳаёт” (عين الحياة – Ҳаёт булоғи) номли асарни Нажмиддин Кубро маноқиблари тадқиқи жараёнида (публичная библиотека, араб. нов. сер., №17)да кўрдим дейди. Асар Санкт-Петербург кутубхонасида сақланади⁶, Аҳмад Фарид Мазийдий ва Фриц Мейер⁷ (1912-1998)

⁵ Комилов Н. Нажмиддин Кубро. – Тошкент, Халқ мероси. 1995. - Б. 11.

⁶ Шайх Нажмиддин Кубро. Шарҳи рисолаёе одобул зокирин. – Урганч, 1997. – Б. 8.

⁷ Қаранг: F. Meier. Die Fawaih al-Camal wa Fawatih al-Calal des Najm al-din al-Kubra. Wiesbaden, 1957.

Нажмиддин Куброни “ат-Таъвилоту-н-нажмия фи-т-тафсири-л-ишори-с-сўфий” (التاويلات النجمية في التفسير الإشاري الصوفي – Сўфийликга ишора тафсирида Нажмиддиннинг шарҳлари) асари эканлигини айтиб ўтган. Асар тадқиқот жараёнида “ат-Таъвилот ан-нажмия” номи билан аталган.

Диссертациянинг «**Нажмиддин Кубронинг тафсир илми ривожиди тутган ўрни**» деб номланган иккинчи бобининг биринчи параграфи «*ат-Таъвилот ан-нажмия*» асарининг манбашунослик таҳлили» деб номланиб, «ат-Таъвилот ан-нажмия» асарининг қўлёзма нусхалари уларнинг манбашунослик таҳлили ва ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган. Бугунги кунда Туркия, Ливан, Миср, Россия ва Швецарияда асарнинг 40 дан ортиқ “ат-Таъвилот ан-нажмия”, “Айну-л-ҳаёт” ва “Бахру-л-ҳақоик” номларда қўлёзма нусхалари сақланади. Нажмиддин Кубро мўғуллардан Хоразмни ҳимоя қилиш чоғида шогирди Нажмиддин Розийга бир нечта асарларни Бурса шаҳрига олиб кетиш ҳақида кўрсатма бергани асарнинг аксар қисми Туркияда сақланиб қолишига сабаб бўлган.

Тадқиқотда “ат-Таъвилот ан-нажмия” асари 7 та қўлёзмасининг манбашунослик таҳлили амалга оширилган. Туркия давлати Домот Иброҳим Пошшо кутубхонаси 153 рақами остида ва Сулаймонния кутубхонаси Ҳасан Ҳусайний 37 рақами остида, Холид афандида 18 рақами остида, Қилич Алида 92 рақами остида ва Мурот Бухорий 12 рақами остида бизга маълум 5 та қўлёзмаси мавжуд. Ливанда “Дору-л-кутубу-л-илмия” кутубхонасида 53232 рақами остида 1 та 5 жилдли қўлёзма нусхаси сақланади. Қохирада “Дору-л-кутубу-л-амирия” кутубхонасида 26 рақами остида 5 жилдли 1 нусхаси мавжуд. Ливан, Қохирадаги “ат-Таъвилот ан-нажмия” номли асарлар Сулаймония кутубхонасидаги “Айну-л-ҳаёт” номли қўлёзма асар “Фотиҳа” сураси мисолида қиёсланганда айнан бир китоб эканлиги аниқланди.

Қўлёзмаларда “ат-Таъвилот ан-нажмия”, “Айну-л-ҳаёт” асари тўлиқ сақланиб қолган. Унда суралар номи, оятлар алоҳида ажратиб кўрсатилган. Буларнинг матнга нисбатан уст қисмига чизик тортиш, сўзлар билан рақамланган қисмига ҳам қизил рангли чизиклар билан белгиланишида намоён бўлади. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” ва “Айну-л-ҳаёт” қўлёзма нусхаларининг дунё бўйлаб кенг тарқалгани, уларнинг мавжуд нусхалари сони ўша даврда ёзилган манбаларнинг мавжуд сонига нисбатан кўпроқ эканлигини инобатга олиб айтиш мумкинки, асар нафақат ўз даврида, балки кейинги асрларда ҳам муфассирлар томонидан кенг истифода этилганини кўрсатади.

Тадқиқот натижасига кўра, мутасаввиф муфассирлар сифатида зикр қилинган Нажмиддин ар-Розийга «Бахру-л-ҳақоик», Алауддавла Симнонийга «Айну-л-ҳаёт» ва Нажмиддин Куброга «ат-Таъвилот ан-нажмия» асари мансублиги кўрсатиб ўтилди.

«*Асарда оятларнинг ёритилиш усуллари*» деб номланган иккинчи бандида «ат-Таъвилот ан-нажмия» асарида оятларнинг ёритилиш услуби ва ўзига хос хусусиятлари тадқиқ этилган. Мазкур асар 1221 йил – муаллиф ҳаётининг сўнгги даврида ёзилган бўлиб, “Зориёт” сурасининг 19-оятигача тафсир қилинган. Асар 4 жилддан иборат. Нажмиддин Кубро Хоразм жангида вафот этгандан сўнг, асарнинг қолган қисмини шогирди Алоуддавла Симноний охирига етказган.

Асарда 51 та сура шарҳланиб, ботиний маънолар изоҳида тушунишга осон бўлгани учун “бунга бу-бу ишора” деб ўтган⁸.

“Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида оятларнинг шарҳлашда ўзига хос услуб, яъни оятни оят билан, оятни ҳадис билан, оят ҳадисга зид бўлмаган ўз қарашлари, баъзи ўринларда ҳарфлар маънолари, ибратли сўзлар ва шеърлардан ҳам фойдаланган. Асар сўфийлик фалсафаси услубидаги асар саналса-да, кўп ўринларда келтирилган далиллар унинг нақлий турда ёзилган тафсирлар сирасига ҳам қўшади. Тафсирда Ибн Аббос, Ибн Масъуд, Анас ибн Молик, саҳобалар сўзлари тобеинлар ривоятларидан ҳам фойдаланган. Унда араб тили имкониятларидан келиб чиқиб балоғат ва фасоҳат қоидаларидан кенг истифода этилган. Нажмиддин Кубро тафсир қилишда сўзларни нафақат филологик, балки ҳарфларни ҳам морфологик жиҳатдан таҳлил қилган.

Бу услуб машҳурлигидан Нисобўрий (ваф.1330) “Ғароиб ал-Қуръон”, Исмоил Ҳаққий Бурсавий (1653-1715) “Рух-у-л-баён” ва Маҳмуд Улусий (1803-1854) “Рух-у-л-маъоний” каби асарларда “ат-Таъвилот ан-нажмия”дан фойдалангани очиб берилди.

Иккинчи бобнинг «*Тафсирнинг «Тафсири Порсо» ва «Тафсири Чарҳий» билан қиёсий таҳлили*» деб номланган бандда асарларда ёзилган шарҳлар, изоҳлар ҳамда уларнинг ўзига хос жиҳатлари очиб берилган.

Нажмиддин Кубро табиатан кенг феълли киши бўлган, шунинг учун унинг шогирдлари орасида аҳли сунна ва шиа эътиқодига мансублари ҳам мавжуд бўлган. Асарни тўлиқ ўрганмай туриб, қайси йўналишда ёзилганлигига баҳо бериш ўринсиз ҳисобланади. Биз ўрганган мавзудаги оятларга берилган шарҳлардан аҳли сунна эътиқодига мансублиги кўриниб туради. Шу сабаб, тафсирни қиёслашда “Тафсири Порсо” ва “Тафсири Чарҳий”лардан фойдаланилган.

Хожа Муҳаммад Порсо (ваф. 1421)нинг “Тафсири Хожа Муҳаммад Порсо” асарида “Қадр”, “Байина”, “Залзала”, “Вал одиёт”, “Қория”, “Такосур”, “Аср” ва “Хумаза” суралари ҳам шарҳланган бўлиб, битта қўлёзма нусхаси ЎЗР ФА ШИ фондида 2180 рақами остида сақланади. Асарда оятларнинг шарҳлашда оятдан, ҳадисдан, улуғ олимлар сўзларидан фойдаланиб, ўз ёндашувини қисқа ва раван баён этган.

Усмон ибн Маҳмуд ибн Муҳаммад Ғазнавий Чарҳий (ваф. 1447) олимнинг тафсир илмига оид “Тафсири Чарҳий” номли асар ёзган бўлиб, Қуръони каримнинг 49 та сурасини шарҳлаган. Тадқиқотда муаллифнинг “Фотиха” ва “Қадр” сураларида фойдаланган. Унда ишлатилган тафсир услублари мутасаввиф муфассирларнинг фалсафий қарашларига берилмасдан ўз фикрини қисқа ва аниқ далиллар асосида шарҳлаш сирасига киради. Бу Сайид Подшоҳўжанинг илтимосига биноан, 1585 йили Хожа Ҳамадоний томонидан туркий тилга таржима қилинган. Бу тафсир “Тафсири Чарҳий”нинг таржимаси бўлиб, ЎЗР ФА ШИ фондида 5174 рақами остида сақланади. Шунингдек асарнинг ЎЗР ФА ШИ фондида 25 дан ортиқ қўлёзма нусхалари сақланиб, уларнинг аксарияти илмий тавсифланган.

⁸ Аз-Заҳабий. Тафсиру-л-Муфассирун. – Қоҳира; Мактабату ваҳбия, 2000. 4-жилд. - Б-303.

Муаллиф муқаддимада “Мен аввал “Фотиҳа” охирида “Мулк” сурасини форс тилида “Тайсир”, “Кашшоф”, “Кавоший” ва бошқа асарларга эргашган ҳолда тафсир қилдим”, деб айтиб ўтади.

Нажмиддин Кубро эса, “Фотиҳа” сураси бошланишида Абу Муҳаммад Рўзбехон Баклий (устози) “Бисми (بسم)даги “Бе” (الباء) кўпликдан ажралиш, “Син” (السين) ёлғизлик (Илоҳ)га яқинлашиш, “Мим” (الميم) ёлғизлик (Илоҳ)га муҳаббат қўйиш” деб изоҳлашни бошлайди.

Асарларда оятларнинг ёритилиш услублари, тасаввуфий мавзуларга ёндашувлари қиёсланиб, улар ўртасидаги боғлиқлик ва фарқли жиҳатлари ўрганилди. Натижада, тасаввуфий тафсирларда ўзидан аввал ёзилган асарлар ва устозлари зикр қилиниб, ишорий тафсир талаблари бажарилган. Фарқли жиҳатлар, асосан, ёндашувларда учрайди.

Тасаввуфий тафсирлардан саналган бу уч манбанинг шарҳлаш услубидаги ўхшашлик ва ўзига хослик ҳар-бир сураларда намоён бўлиши кўрсатиб ўтилган.

Тадқиқотнинг учинчи боби «**ат-Таъвилот ан-нажмия» асарида тасаввуфий мавзуларнинг ифодаланиши**» деб номланиб, «*Тафсирда “зикр” масаласи*» деб аталган биринчи бандда асарда “зикр” (ذكر) сўзининг Қуръони каримнинг 26 та сурасида, 51 та ўринда ишлатилганлиги⁹, зикр ва зокир (зикр қилувчи)нинг мартабалари очиб берилган. “Бақара” сурасининг 152-ояти шарҳида “Зокир”га берилган мукофотлар саналиб ўтилган, улар қуйидагилар:

- 1) Тилнинг зикри – ихтиёр (эслаганни эслашлик);
- 2) Аркон зикри – каромат (итоаткорнинг мукофоти);
- 3) Нафснинг зикри – ислом нури (юздаги нур);
- 4) Қалбнинг зикри – истиғфор (гуноҳнинг кечирилиши);
- 5) Рухнинг зикри – тавҳид ва қурбат (Яратганга яқинлашиш);
- 6) Сирнинг зикри – бақо (барча яхши сифатларни ўзида жамлаш).

Ушбу зикр турлари барчаси тил, қалб ва сир (онг) боғлиқлигида кегувчи жараёндир. Буларнинг ҳеч бири кишининг амалий ишларига тўсқинлик қилмай, балки унинг мукамал бўлишига ёрдам беради. Зикр баъзи ўринларда мутлақ борликдан узилиб, Ҳақ билан бирлашувга олиб келади. Биз зикр қилган усуллар “Ҳақдан халққа” деб юритилиб, инсонлар орасида бўлиб, қалбан Ҳақ ёдида бўлишдир.

Зикрдан мақсад Яратганни эслаш билан бирга, берилган барча неъматларига шукур қилишни ҳам ўз ичига олиб, шукур қилишни инсонларга берилган тана, беш ҳис ва моддий бойликларни асраб-авайлаш орқали изҳор қилинган. Яратганни эслаш бандани Аллоҳга эслатса, шукур қилиш эса, неъматларнинг зиёда бўлишига сабаб бўлган. Тасаввуф олимлари зикр қилишнинг турли услубларидан фойдаланганлар. Бирлари Аллоҳ номини тилда ёд этиш билан амалга оширган бўлса, бошқалари Аллоҳ номини қалбда ёд этиб, ўз касблари билан машғул бўлиш орқали амалга оширганлар.

Нажмиддин Кубро талқинида “қалбнинг зикри ахлоқ билан” деб жамиятда хулқнинг зийнатлашга катта эътибор қаратиб, ўз тариқатида жавонмардлик

⁹ Ботирбек Ҳасан. Қуръон-и Карим сўзларининг арабча-ўзбекча луғати. – Тошкент; Адабиёт ва санъат, 1995. - Б. 217.

ғояларини жорий этган. Натижада Хоразм ва Мовароуннахр жавонмардлари Ибн Батута “Саёҳатнома” асарида куйидагича таърифланган:

“Мен дунё кезиб, бундай мардлардан кўра, эзгу ниятли ва эзгу хулқли кишиларни кўрмадим. Шероз ва Исфаҳон аҳолиси гарчанд ўзларини жавонимардларга ўхшатсалар-да, аммо Хоразм ва Мовароуннахр жавонимардлари мусофирларни сийлаш ва меҳмондорчиликда улардан баланд турадилар. Уларни Ироқда Шотлар, Хуросонда Сарбадорлар, Мағрибда Сукра дейдилар. Уларга тобеъ жойларда адолат расми ривожланган”.

Учинчи бобнинг «Асарда “фақир” калимасининг ёритилиши» деб номланган бандда “фақир” сўзининг маънолари ва унинг моҳияти очиб берилган.

«ат-Таъвилот ан-нажмия» асарида (فقر) фақрун ва (فقير) фақирун сўзлари ўртасида фарқ бор деб “қатлун” (قتل) ва “қатилун” (قتيل) калимасини келтиради, агар “қатлу-н-нафс” (قتل النفس) бўлса, у нафснинг ўлими, агар “қатилу-н-нафс” (قتيل النفس) бўлса, бу қалбнинг ўлиmidир. Сўздаги “й” (ى) ҳарфи кўшилиши билан танадаги амални қалбдаги амалга айлантиради.

Камтарликни ўз ичига жамлаган “фақирлик”ни бир нечта белгилари мавжуд бўлиб, улар ҳақида муаллифнинг “Рисолату фи-л-фақр” асарида айтиб ўтилади. “Фақирнинг дарси ҳикмат, назари ибрат, яқин дўсти сабр, либоси камтарлик, муаллими қаноат, эришгани яхши хулқ ва ихтиёри муҳаббатдир”¹⁰.

“Фақир” тушунчаси тасаввуфда ўзига хос мавқега эга. У мақомотнинг алоҳида босқичини англатишдан ташқари, умуман дарвешликнинг моҳиятини ҳам белгилаб беради. Тасаввуф луғатларида қайд этилишича, фақирлик “улуғ бир моҳият, инсоннинг илоҳий аслидир”. Илк тасаввуфий тариқатлар ҳалоллик, поклик, тўғрилиқ, художўйлик, адлу инсоф, меҳр-шавқат, мурувват, футувват, меҳнатсеварлик сингари бир қатор умумбашарий илғор қадриятлар билан бирга, ватанпарварлик, юрт ишқи билан яшашга чорлаган.

“Тавба” сураси 60-оят: “Албатта, садақаларни фақат фақирлар, мискинлар, унда (садақа ишида) ишловчилар, диллари ошна қилувчи (кофир)лар, (пул тўлаб озод этилувчи) қуллар, қарздорларга ва Аллоҳ йўлида ҳамда йўловчига (мусофирга бериш) Аллоҳ (томони)дан фарз (этилди). Аллоҳ илмли ва ҳикматли зотдир”.

Оятдаги “фақирлар, мискинлар” сўзлари “камтарлик, камтарлик йўлини тутгувчилар” деб шарҳланади. Фақирлик даражаси шу қадар буюкки, у доимо Ҳолиқ билан биргадир. Бир жойдаги икки нарса бир-бирига муҳтожлик сезмайди. Муаллифнинг бу каби қарашлари тасаввуфий тариқатлар орасида яққол намоён бўлишига сабаб бўлган.

“Фотир” сураси 15-оятдаги “Сиз инсонлар!” (انتم الفقراء) сўзи мазмунида Аллоҳ таоло ишора қилиб, “Сиз инсонлар!” деди, инсонларни жамики махлуқотлардан алоҳида ажратиб айтиши, инсонларнинг бошқа махлуқотларга нисбатан азизлигини билдиради. Азиз инсонлар ўз Яратгувчисига уч ўринда муҳтождирлар: Яралишда, сифатланиш (беш ҳис) ва кароматда бу муҳтожлик авлиёларга хосдир.

¹⁰ ЎзР ФА ШИ. № 2956. варақ 170 А.

Кароматдаги мухтожликни Нажмиддин Кубро хос (авлиё) инсонларга тааллуқли деб, гарчан авлиёлар баъзи бир кароматларга қодир бўлсалар-да, унинг рўёби Яратгувчига боғлиқлигини айтади ҳамда “Султоннинг ҳукм чиқаришида раъиятдан¹¹ устундир” дейди.

Тадқиқот натижасига кўра, “Фотир” сураси 15-ояти, “Мухаммад” сураси 38-оятлари мазмуни Ҳаким Термизий, Абулқаххор Сухраварди ва Нажмиддин Куброларнинг “Фақир” калимасига берган шарҳлари қиёсланиб, “фуқоро”лик сўзи, “фақир” сўзини кўплиги бўлиб, гарчан Яратган олдида талабгор бўлса-да, “жамиятда у адолат ва саховат посбони ва ўз халқига доимо ёрдам бергувчи камтарин шахс” деган хулосага келинди.

«Оятларнинг ишорий маъноларида “тақво” тушунчаси» деб аталган учинчи бандида тақво калимаси шарҳига Нажмиддин Кубро ёндашуви асосида изоҳ берилган.

“Тақво” (تقوى) сўзи “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида “Яхши амаллар қилиш”, “ўзганинг ҳаққидан сақланишлик”, “устоз-шогирд ананаларини давом эттириш”, “итоаткорлик”, “ҳолис ниятлик”, “улуғлар олдида номақбул амаллардан тийилиш”, “ҳаёли бўлиш” ва “зиммадаги бурчни адо этиш” каби маънолар билан оятларни янада моҳиятини кенгроқ очиб, ўқувчи онгига осон жойланишига сабаб бўлаган.

Бугунги кунда “кўрқиш”, “сақланиш” каби маъноларда талқин қилинаётган “тақво” (تقوى) ибораси моҳияти, анъанавий тафсирлардан фарқли равишда, Нажмиддин Кубро ёндашувида “ҳақиқат” (حقیقة – Аъроф, 26-оят), “ҳолис ният” (خلوص النية – Ҳаж, 37-оят), “ҳақ йўлида ҳамкорлик қилиш” (تعاون علي الحق – Моид, 2-оят), “ҳурмат” (حفظ الادب – Ҳужурот, 3-оят) каби янада кенг маъноларни ифода қилиши очиб берилган. Инсонларни ҳилқатида (яралишида) бўлган ёмон сифатлардан йироқлаб, илоҳий сифатлар билан сифатланиши бу ҳақиқий тақводорликдир. Тақводорлик тушунчасини мазмун-моҳиятидан кўриниб турибдики, энг аввало, инсонлар ораларида ўзаро муомала жараёнида гўзал ҳулқли, хушмуомалали, садоқатли, аҳдга вафо ва зиммадаги бурчнинг адо этиш билан Ҳаққа етишишликдир.

Тақводор кишига Аллоҳ таоло ҳақдан ботилни, яхшидан ёмонни ажратадиган, фарқлайдиган ҳидоят ва нур бериб қўяди. “Фурқон” - “ажратувчи”, “фарқловчи” деганидир. Тақводорнинг мушкулени доимо Аллоҳ таолонинг Ўзи енгил қилиб туради. Шу билан бирга, унга ўзи ўйлаб ҳаёлига келмаган томондан ризқу рўз етказиб беради. Одатда, кишилар ризқу рўзим сероб бўлсин, деган мақсадда ўз зиммасидаги бурчни сидқи-дил билан бажаришдан эринчоқлик билан воз кечишади. Бу эса, аксинча натижага олиб келади.

Нажмиддин Кубро “тақво” калимаси ишлатилган оятларни шарҳлашдаги қарашлари оятлар моҳиятини янада кенгроқ очиб бериб, “тақво” калимаси фақатгина ибодат масалаларида эмас, балки таълим-тарбия, ижтимоий-ҳуқуқий масалаларда ҳам ўз аксини топганлиги очиб берилди.

¹¹ Раъият - Султон ҳукм чиқаришда маслахатлашадиган жамоа.

ХУЛОСА

Тадқиқотни амалга ошириш жараёнида ўрганиб чиқилган маълумотлар, олиб борилган таҳлиллар ва мулоҳазалар натижасида қуйидаги хулосаларга келинди.

1. Тасаввуфий тафсирларнинг аҳамияти ва уларнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ этиш асосида, тасаввуфий тафсир илми соҳасида кўплаб асарлар мавжуд бўлиб, оятларни шарҳлашда турли ёндашув ва қарашлар вужудга келган. Уларни ўрганиш ва билишга бўлган зарурият нақлий ва ақлий тафсирларнинг аҳамиятини оширади. Мазкур асарлар ўзидан аввал ёзилган асарлардан иқтибослар келтириш, нақлий далилларга зид бўлмаслик, шарият талабларига мос келиш, араб тили қоидаларига мувофиқ бўлиш билан ажралиб туради. Тасаввуфий тафсирлардаги ушбу методология бугунги кунга қадар илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

2. Тасаввуфий тафсирлар ўз тарихида бир неча босқичларни босиб ўтиб, уларнинг ҳар бири ўз хусусиятлари билан ажралиб туради. Масалан, илк даврда нақлий тафсирлар билан бирга таъвил номи остида вужудга келиб, аввал Пайғамбар (с.а.в.), сўнг Абдуллоҳ ибн Аббос (р.а.) ишорий маъноларини изоҳлаб бергани қайд қилинган. Сўнгра бу ишни тобеин ва табаа тобеинлар амалга оширган. X асрдан бошлаб ақлий тафсирларнинг вужудга келиши кузатилиб, Ҳаким Термизий (835-932) Мовароуннаҳрда биринчилардан “Таҳсилу-н-назоирил-Қуръон” номли ишорий тафсир ёзиб, бундай тафсирларни бизнинг Мовароуннаҳрда ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлган.

3. Нажмиддин Кубронинг илмий меросидаги ёндашувларни ўрганиш жараёнида унинг ҳаёти ва илмий фаолиятига оид маълумотлар тизимли тартибланди. Нажмиддин Кубро Хоразмда яшаб, 1145-1221 йилда ўша ерда вафот этган. Шунингдек, 1160-1185 йиллар мобайнида Миср, Табриз, Боғдод шаҳарларида илмий сафар қилиб, у ердаги олимлардан таҳсил олиши натижасида ислом илмларини мукамал эгаллаб, ўз даврининг “Томматул Кубаро”си (Буюкларнинг буюги) бўлган. Нажмиддин Кубро қаламига мансуб асардан 6 таси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Улар тизимли ўрганилиб, 10395 рақами остида сақланаётган қўлёзма муаллифга мансуб эмаслиги очиб берилди.

4. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг ҳозирда мавжуд қўлёзма нусхалари ҳамда уларнинг манбашунослик таҳлили амалга ошириш юзасидан асарнинг дунё кутубхона ва фондларида мавжуд 11 та қўлёзма нусхалари аниқланди. Тадқиқотда асарнинг 7 та қўлёзма нусхалари кадиқологик таҳлил қилинган. Мазкур қўлёзма нусхалар асосан XIII асрда ёзилган. Асарнинг номи унинг қўлёзма нусхаларида “ат-Таъвилот ан-нажмия фи-л-усули-л-ишорий-с-суфий” ва “Айну-л-ҳаёт” каби номлар билан келтириб ўтилган. Шунга қарамасдан асар “ат-Таъвилот ан-нажмия” номи остида кенг тарқалган. Манбалар асосида тузилиши 5 та катта жилддан иборатлиги кўрсатиб ўтилган.

5. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида оятларни шарҳлаш услуги, ўзига ҳос жиҳатларини очиб бериш юзасидан олиб борилган тадқиқот хулосасига кўра, мазкур асар Нажмиддин Кубро вафотидан олдин – 1221 йилда ишорий услубда ёзилган. Унда муфассир Муҳаммад Рўзбехон, Ёсир Аммор, Абулқаҳҳор Сухраварди каби мутасаввиф олилар сўзларига таянган ҳолда баён этилган.

Нажмиддин Кубро тафсир асарида Қуръони каримнинг 51 та сурасини шархлаган. Ҳар бир оят шарҳига оят ва ҳадисдан далил келтириб, сўнг ўз қарашларини баён этган. Оят шарҳида келтирилган ўз қарашларини гоҳида ибратли сўз ва шеърлар орқали изоҳлаган. Муаллиф оятларни тафсирлашда Муҳаммад Рўзбехоннинг “Ароису-л-баён фи ҳақоиқу-л-Қуръон” китобига фикҳий масалаларни шарҳлашда Имом Шофеий қарашларига асосланган.

6. Тадқиқот “ат-Таъвилот ан-нажмия” 26 рақам остидаги, “Тафсири Порсо” 2180 рақам остидаги ва “Тафсири Чарҳий” 11925 рақами остидаги қўлёзма нусхаларининг “Фотиҳа” ва “Қадр” суралари мисолида олиб борилиб, асарларнинг қиёсий таҳлили жараёнида ўхшашликлар “Фотиҳа” сураси шарҳида ҳар бирлари манба сифатида фойдаланган асарларини келтириб ўтишган бўлса, фарқли жиҳатлари ҳажм, белги ва ёндашувларда намоё бўлиши очиб берилди.

7. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида “зикр” масаласига алоҳида эътибор қаратилган. Унинг “тил зикри”, “аркон зикри”, “нафс зикри”, “қалб зикри”, “руҳ зикри” ва “сир зикри” каби мавзулари таҳлили натижасида олинган хулосалар жамланиб, Нажмиддин Кубронинг “қалбнинг зикри ахлоқ билан” ибораси орқали “зикр” тушунчаси ибодат ва дуо ўқишдагина эмас, балки хулқни зийнатлашни ҳам ўз ичига олиши аниқланган. Нажмиддин Кубронинг ахлоқ тўғрисидаги талқини жамиятда меҳр-оқибатни янада равнақ топишига ҳисса қўшиб, диний-ижтимоий масалаларга ечим беришда муҳим аҳамият касб этиши кўрсатиб ўтилган.

8. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида “фақир”лик тушунчасига алоҳида эътибор қаратилган. Унинг бирламчи луғавий маъноси бўлган “камбағаллик” мазмунида қўлламай, балки “камтарлик” ва “моддий бойликка ҳирс қўймаслик” деб шарҳлаган. Тадқиқот натижасига кўра, “Фотир” сураси 15-ояти, “Муҳаммад” сураси 38-ояти мазмуни, Ҳаким Термизий, Абулқаҳҳор Сухравардий ва Нажмиддин Куброларнинг “фақир” калимасига берган шарҳлари қиёсланиб, “фуқоро”лик сўзи, “фақир” сўзини кўплиги бўлиб, “жамиятда у адолат ва саҳоват посбони ва ўз халқига доимо ёрдам бергувчи камтарин шахс” деган хулосага келинди.

9. Асарда “тақво” калимаси мазмун моҳиятини очиб бериш жараёнида мазкур калиманинг “қўрқиниш”, “сақланиш” маъноларидан ташқари, Қуръони карим оятларида ишлатилган ўринлари ва оят мазмунига қараб, “содиқлик”, “зиммадаги бурчни бажарувчи”, “тўғри ниятлик”, “ҳаёли” ва “комил инсон” маъноларида қўлланилганига тўхталиб ўтилган. Асарда ҳар бир калималар шарҳида баён этилган қарашлар оят мазмунини очиб беришда муҳим саналиб, тақводорлик тушунчаси диний мавзулардан ташқари ижтимоий масалаларда ҳам қўлланилиши кўрсатиб ўтилди.

Тадқиқот жараёнида олинган натижа ва хулосалардан келиб чиқиб қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилди:

1. Ислом цивилизацияси маркази кўмагида, юртимизда мавжуд бўлмаган “ат-Таъвилот ан-нажмия” асарининг Туркиянинг Сулаймония кутубхонаси фондида сақланаётган қўлёзма нусхаларидан юртимизга олиб келиш.

2. Қуръони карим маънолари моҳиятини очиб беришда Нажмиддин Кубро илмий меросининг муҳим аҳамият касб этишини инобатга олиб, Ўзбекистон халқаро ислом академиясида диний-маърифий соҳа мутахасислари учун “Мовароуннаҳрда тасаввуфий тафсирлар ривожидида Нажмиддин Кубронинг ўрни” номли монография чоп этиш.

3. Нажмиддин Кубронинг “ат-Таъвилот ан-нажмия” асари ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, тасаввуфий мавзуларни тўғри талқин этиш, комил инсон тафаккурини бойитиш ва борлиқни англашдаги ўрнинг муҳимлигини инобатга олиб, диний таълим масканларида ўқув соатларини ташкил этиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01.
ON AWARD OF SCIENTIFIC DEGREES AT INTERNATIONAL
ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

EGAMOV ABDUMALIK ADIXAMOVICH

**CONTRIBUTION OF NAJMIDDIN KUBRA TO THE DEVELOPMENT
OF TAFSIR SCIENCE**

24.00.02 – Koran studies. Hadith studies

**ABSTRACT OF DISSERTATION
OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON ISLAMIC SCIENCES**

Tashkent – 2022

The theme of the dissertation of the doctor of science (PhD) on history and source studies of Islam was registered by Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2020.2.PhD/IsI38.

The doctoral dissertation was carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) on the website of the Scientific Council (www.iiiau.uz) and on the website of “ZiyoNet” informational and educational portal at www.ziyounet.uz.

Scientific consultant: **Islamov Zahidjon Mahmudovich**
doctor of philological sciences, professor

Official opponents: **Muhamedov Nematillo Asatullaevich**
Doctor of History (DCs) Associate Professor

Yuldashhadjaev Haydarkhan Hashimkhanovich
candidate of history, associate professor

Leading organization: **Urganch State University**

The defense of the dissertation will be held on December “___” 2022 at ___ online/offline meetings of the Academic Council under the No. DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 for awarding academic degree at the International Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 100011, Tashkent, Kadiri street, 11. Telephone: (99871)244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiiau.uz)

The dissertation is available at the information Information and Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number 117) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri Str., 11. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiiau.uz)

The dissertation abstract is distributed on “___” December 2022.
(Protocol registered No. 13 dated 18 November 2022).

D.R.Makhsudov
Chairman of the Scientific Council for awarding scientific degrees, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

S.A.Rustamiy
Secretary of Scientific for awarding scientific of degrees, Doctor of Philology, Associate Professor

Z.M.Islamov
Chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding scientific degrees, Doctor of Philology, Professor

INTRODUCTION (Annotation of doctoral dissertation (PhD))

Actuality and necessity of research. Sufi tafsirs have a special place in world Islamic studies for revealing the meaning of the Holy Quran. In the development of the field of tafsir, Sufi tafsirs in Movarounnahr (التفسير الإشاري) "Ishari tafsir" have developed widely, in this regard, Umar ibn Ismail an-Nasafi (1069-1142) "at-Ta'sir Fi-t-tafsir", Khoja Muhammad Porso's (d.1421) "interpretation of Khoja Muhammad Porso", Yaqub Charkhi (d.1447) the works "tafsir Charkhiy" were written. One of the most important works in the direction of Ishari Tafsir is Khorezm alloma Najmiddin Kubra's "at-Ta'vilat an-Najmiya" (التاويلات النجمية).

The fact that a number of scientific research centers around the world are paying attention to the in-depth study of the sources of Sufi tafsir and uncovering their true essence indicates that these types of sources are of high scientific importance. Today, the origin of Sufi tafsirs, its foundations in the Quran (القران) and hadith (حديث), methods of Sufi commentators in interpreting verses, theoretical issues in Sufism, the sources and scholars of symbolic tafsirs, and its current development are being separately researched. In this regard, revealing the unique aspects of Najmiddin Kubro's work "at-Ta'wilot an-najmiya" advances scientific research in the field of Sufi tafsirs of tafsir science.

As a result of the reforms undertaken in the religious and educational spheres in modernizing Uzbekistan, broad opportunities are being created to study the scientific and spiritual heritage of Tafsir scientists and to bring it to the public. In particular, scientists have written such works as «Koranic Sciences», «Koranic Researches», «Introduction to the Science of Tafsir», «Tafsir of Hanafi Mazhab Movaraunahr (XIII-XV centuries) ». From this point of view, it is important to analyze the legacy of Najmuddin Kubra, who occupies a unique position in the development of science about Tafsir Movarunnahr, and show the significance of the scientist «at-Ta'vilot an-najmia» in the solution of religious and social issues.

This dissertation serves to a certain extent to fulfill the tasks set by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of April 16, 2018 PD-5416 «On measures to fundamentally improve the activity of the religious and educational sphere», PD-60 of January 28, 2022 «On the Strategy of Development of New Uzbekistan for 2022-2026», «The Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations 699 of July 5, 2021, PD-2995 of 24 May 2017 «On measures to further improve the system of preservation, research, and popularization of ancient written sources», Cabinet of Ministers Resolution 519 of 24 June 2019 «On replenishment of the library fund of the International Research Center of Imam Bukhari under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with foreign literature».

The Relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic of Uzbekistan. The dissertation was carried out in accordance with the priority direction of the republican science and technology development I: "Formation of the system of innovative ideas in the social, legal, economic, spiritual, and educational development of an informed society and the democratic state, and ways of their implementation".

The level of study of the problem. The life, activities, and scientific heritage of Najmuddin Kubro have been researched by Orientalists of the West and East, and scientific articles have been published.

From Western scientists: F. Meyer, E.E. Bertels, M. Mole, and Martin Van have provided important information about Najmuddin Kubro and his scientific legacy.¹

Turkish scientists, such as: N.Halimov, A.Pukachi, C.Gokbulut, K.Muhammadiyah, M.R.Isfandier, C.Gokbulot, S.Ulut, Mehmet Okukian conducted research into the life of Najmiddin Kubra, his works, copies of manuscripts.² Muhammad Ibrahim in his work «Aynu-l-hayat» in his dissertation entitled «Takkik surah Fatih and the method of tafsir Najmuddin Kubra», that manuscripts stored under the inventory number No. 153 in the Domo of Ibrahim Kutubonus and No. 37 in the library of Hassan Husseini. «at-Tavilot an-najmia» gave information that it is one work, although it has two names. Suleiman Atesh³ made a great contribution to the study of the works of Najmiddin Kubra on the science of tafsir.

In Uzbekistan J. Kamol, E. Yusupov, N. Komilov, A. Kayumov, S. Zhuzoniy, M. Kadyrov, I. Hakul, A. Bektosheva, O. Safarbov, I. Usmonov, Z. Iskhakova, D. Hakoff, A. Maksudov. In scientific works of such researchers as Muratov, information about life and scientific heritage of Najmuddin Kubra as a Sufi scientist is collected.⁴

In the above research works information about life and scientific heritage of Najmuddin Kubra is given. However, this topic has not been systematically studied.

Relation of the topic of the dissertation to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan in 2020-2022 within the framework of the scientific project A-1-051 - "Formation of healthy faith in the young generation based on a systematic analysis of the problems of Islamic studies from primary sources and the religious and educational heritage of our ancestors."

¹ F. Meier. Die Fawaih al-Camal wa Fawatih al-Calal des Najm al-din al-Kubra. Wiesbaden, 1957; Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965. («Четверостишия шейха Наджм ад-дина Кубра»). – С. 324–32; («Роман о шейхе Наджм ад-дине Кубра»). – С. 329–334; Martin Van Bruinessen. Najmiddin al-Kubra, Jumadil Kubra and Jamaliddin al-Akbar: Trances of Kubrawiyya influence in Early Indonesian Islam. Brill. 1994, №2. - В. 305-329.

² Халимов Н. Туркменский народный роман о шейхе Наджм ад-дине Кубра. – Туркменистон-Ашхобод ХИА, Ашхобод, 2001. 2-китоб. – Б. 32–38; Абдурафий Хакикат. Борьба шейха Наджм ад-дина Кубра против насилия. – Туркменистон-Ашхобод ХИА, Ашхобод, 2001. 2-китоб. – Б. 113–125; Манучехр Мухсиний. Тахқиқ дар аҳволу осори Нажмиддин Кубро Увайси. – Тохрон: Интишороти кутуби Эрон, 1967; Козим Муҳаммадий. Нажми Кубро. – Тохрон: Интишороти тархи нов, 1380; Манучехр Мухсиний. Тахқиқ дар аҳволу осори Нажмиддин Кубро Увайси. – Тохрон: Интишороти кутуби Эрон, 1967; Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi. (DİA). Cilt IV. – İstanbul, 1991. – S. 474–475; Ferideddin Attar; Tezkiretü'l Evliya. – İstanbul, 1991. – S. 12–13; Меҳмет Оқуян. Нажмиддин Дайе ва Тасаввуф тафсири. Рабғет. Б 39-40; Мухаммад Иброҳим. Aynul-Hayat adli tefsir den fatiha surasinin tahkiki ve Necmuddin Kubranin tefsirdeki metodu. Yuksek lisans tezi. - Истанбул. Eylul. 2007. - Б. 56-69.

³ Сулаймон Атеш. Ишорий тафсир мактаби. Анкара университети. Тиология нашрлари 1974. – Б. 13-15.

⁴ Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1988. – 7-сон. – Б. 139–141; Шайх Нажмиддин Кубро.-Тошкент: Ёзувчи, 1995; Комилов Н. Нажмиддин Кубро. – Тошкент: Халқ мероси, 1995; Маърифат юлдузи. – Урганч: УДУ, 1997. Шайх Нажмиддин – Кубро кутуби даҳр. – Тошкент, 1998; Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1988. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2004; Бухорий С.С. Буюк хоразмийлар. – Тошкент: Ёзувчи, 1993. – Б. 3–7; Усмон О. Шайх Нажмиддин Кубро – Хоразмда мўғул истилошига қарши курашнинг ғоявий ва маънавий раҳбари / «Хоразмшоҳ Жалолиддин Мангуберди» мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 1999. – Б. 78–84; Саидов У. Нажмиддин Кубро фалсафасида инсон талқини // Сино. – Тохрон-Эрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 3-сон. – Б. 44–46; Шариф Б.М. Ҳақдан халққа // Сино. – Тохрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 1-сон. – Б. 42–45; Қорабоев У. Н.Кубро ва унинг «латойиф» назарияси // Сино. – Тохрон: Бунёди андешаи исломи, 2001. – 1-сон. ва – Б.46-47; ⁴ Сафарбоев О. «Нажмиддин Кубронинг тасаввуфий таълимотларда инсонпарварлик ва ватанпарварлик ғоялари». 2011; Усмонов И. Тасаввуф тариқатлар тарихи. Ўқув методик мажмуа. Тошкент ислом университети. 2011; Исҳоқова З. Шайх Нажмиддин Кубро Тошкент. Ўзбекистон. 2013; Махсудов Д. Мовароуннаҳр ханафий мазҳаби тафсирлари. Ўзбекистон халқаро ислом академияси нашриёт-маъбаа бирлашмаси. Тошкент 2019; Бектошева А. Тарикат, маърифат ва шеърят муштараклиги (Шайх Нажмиддин Кубро ҳаёти ва ижоди мисолида) филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. 2019; Муратов А. Абу Ҳафс Насафий “Тайсир фи-т-Тафсир” асарининг манбашунослик тадқиқи. Исломшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Ташкент. 2021.

The aim of the study. It is to reveal the importance of Najmuddin Kubro's work "at-Ta'wilot an-najmiya" in the development of the science of tafsir.

The research tasks:

to show the scientific importance of studying Sufi tafsirs and their scientific and theoretical foundations;

scientific justification of the history of the formation of Sufi tafsirs;

to show the approaches in the scientific heritage of Najmuddin Kubro;

to carry out a source analysis of the work "at-Ta'wilot an-najmiya";

to specify the methods of illumination of the verses in the work and their specific aspects;

comparative analysis of Tafsir with "Tafsiri Porso" and "Tafsiri Charkhi";

clarify the analysis of the issue of "zikr" in tafsir;

reveal the tasfir of the word "poor" in the work;

clarifying the approach of using the word "piety" in the symbolic meanings of the verses.

The object of the research is the scientific heritage of Najmuddin Kubro on the science of tafsir.

The subject of the research is the Sufi themes in the work of Najmuddin Kubro, "at-Ta'wilot an-najmiya".

Research methods. The dissertation used such research methods as the method of an integrated approach, the dialectic of scientific knowledge, the method of historicity, and the method of logical and comparative analysis.

The scientific novelty of the research is as follows:

it was established that in "at-Ta'wilot an-najmiya," Najmuddin Kubro did not use the concept of "faqir" (فقير) in the meaning of "poverty," which is the main dictionary meaning, but interpreted it as "modesty" and "not striving for material goods" (ترك حب الدنيا), and thus he promoted the idea of possessing wealth in Sufism;

it was revealed that the phrase "piety" (تقوي), which is interpreted today as "fear" and "protection", unlike traditional tasfirs, in the tasfir of Najmuddin Kubro has a broader meaning in the sense of "truth" (حقيقة – A' rof, sura 26), "impartial intention" (خلوص النية – Hajj, sura 37), "cooperation on the path of truth" (تعاون علي الحق – Maida, sura 2), "respect" (حفظ الادب – Khujurat, sura 3);

it is demonstrated that Najmuddin Kubro's interpretation of the concept of "zikr" (ذكر) using the expression "the heart remembers behavior" includes not only prayer and its administration but also "decoration of behavior," among other things, which contributes to the development of kind-hearted relationships in society;

it is demonstrated that, despite the fact that this work is considered a tafsir based on Sufi philosophy (الفلسفة الصوفية), the author used the best method to interpret the Qur'an verses (interpretation of the Qur'an with the help of the Qur'an itself). It has been proven that in many cases, he cited as evidence up to three verses when commenting on one verse, thus elevating his work to the status of tafsir.

The practical results of the study are as follows:

the objections regarding the attribution of the work "at-Ta'wilot an-najmiya" to Sheikh Najmuddin Kubro are groundless. It was found that the part of the tafsir up to the 19th verse of Surah "al-Zariyat" used the "أصول عشرة" (decimal style) characteristic of other works of the author;

as a result of the research, it was revealed that Najmiddin Kubro, in his work "at-Ta'wilot an-najmiyyah" interpreted verse by verse, hadith by hadith, and by means of wisdom and poems expressing inner meanings that did not contradict the outer meanings of the verse in the interpretation of verses;

in the work of Najmuddin Kubro, he made extensive use of symbolic meanings in the explanation of Sufi topics and explained in detail expressions such as "zikir", "fakir" and "piousness";

the scientific activity of the scientist was researched on the basis of historical and scientific sources, and among the six works attributed to Najmuddin Kubro kept in the main fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni, only page 92 of inventory number 10395 was proven to belong to him.

The reliability of the research results is stored in the funds of the work "at-Ta'wilot an-najmiya" in Domot Ibrahim Library No. 153, Hasan Hosseini No. 37 of Sulaymaniyah Library, Khalid Effendi No. 18, Qilich Ali No. 92, and Murad Bukhari No. 12. The copy of the manuscript stored in the Beirut library under the number 53232 is based on the modern edition made by Ahmad Farid Majidi, based on evidence, modern, comparative-historical methods are used, and a number of scientific research methods developed in Eastern and Western schools of Islamic studies are used. The research results are confirmed by authorized organizations.

Scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results is explained by the fact that the scientific-theoretical conclusions about the role of Najmuddin Kubro in the development of tafsir science and the work "at-Ta'wilot an-najmiyyah" are important sources in the science of tafsir.

The practical significance of the research results is in enriching the content of subjects such as "Islamic history and source studies", "Islamic history in Central Asia", "Islamic studies", "Quran studies", "Movarounnahr scholars" taught in higher and secondary special religious educational institutions with new theoretical developments. It is based on the fact that it can be used in the development of classes, seminars, and special courses.

Implementation of the research results. Based on the suggestions and recommendations developed as a result of studying the contribution of Najmuddin Kubro to the development of the science of tafsir, the following was achieved:

Scientific conclusions that Najmuddin Kubro in "at-Ta'wilot an-najmiya" did not use the concept of "faqir" (فقير) in the meaning of "poverty", which is the main dictionary meaning, but interpreted it as "modesty" (فقير) and "not striving for material wealth" (ترك حب الدنيا) and thus he promoted in Sufism the idea of the possibility of possessing wealth were included in the contents of the book "Encyclopedia of Islam", prepared by order of the Committee for Religious Affairs (Reference No. 02-03 / 7584 Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated October 5, 2022. As a result, the understanding of the Koran and its correct interpretation, as the main source of Sharia, served as a wider disclosure of the essence of Sufism;

scientific conclusions that the phrase "piety" (تقوي), which is interpreted today as "fear" and "protection", in contrast to traditional interpretations, in the interpretation of Najmuddin Kubro has a broader meaning in the sense of "truth" (حقيقة – A'rof, sura 26), "impartial intention" (خلوص النية – Hajj, sura 37), "cooperation on the path of truth" (تعاون – علي الحق, sura 2), "respect" (حفظ الادب – Khujurat, sura 3) were used to develop

curricula for students of madrasas and higher educational institutions under the Muslim Board of Uzbekistan on the topics "Refutations for sectarian movements in the Koran and hadiths" and "The main social functions of Islam". (Reference No. 2534 of the Muslim Board of Uzbekistan dated 05.10.2022), which served to familiarize the younger generation with Sufi concepts and educate them in the spirit of universal human values;

scientific conclusions that Najmuddin Kubro's tafsirs of the concept of "zikr" (ذکر) using the expression "the heart remembers behavior" includes not only prayer and its administration but also "beautification of behavior" among others contributes to the development of good-hearted relations in society are included in the content of the book "Historical and philosophical heritage of medieval scientists and thinkers", prepared on the basis of the order of the Imam Bukhari International Research Center (certificate No. 02/271 dated October 20, 2022 of the Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, the rising young generation gets a correct idea about Islam and Sufism, especially about the problem of poverty;

the conclusions of the dissertation that although this work is considered a tafsir based on the philosophy of Sufism (الفلسفة الصوفية), and that the author used the best way to interpret the suras of the Qur'an (tafsir of the Qur'an with the help of the Qur'an itself) and that, that in many cases, he cited up to three verses as evidence when commenting on one verse, and thereby brought his work to the status of tafsir were used in the content of the book "Great Scientists of the Great Earth", prepared by the Imam Termizi International Research Center. (Reference No. 02/271 dated October 20, 2022 from the Imam Termizi International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan). As a result, readers became intimately acquainted with the novelties of the method of interpreting scientists' works and the essence of their content.

Approbation of the research results. The research results were approved at a total of 8 conferences: 3 international and 5 national scientific-practical conferences.

Publication of the research results. 16 scientific works on the topic of the dissertation, including 8 articles in scientific publications recommended to publish the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, 5 of them in republican and 3 foreign journals. Abstracts have been published in four international and five local conference proceedings.

The structure and scope of the dissertation. The thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of used literature, and appendices. The volume of the dissertation is 125 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, the relevance and necessity of the dissertation topic are based on the purpose, tasks, object, and subject of the research. The relevance of the research to the priority directions of the development of science and technology is shown, and the scientific novelty and practical results of the work are described. Based on the reliability of the obtained results, their theoretical and practical importance is revealed. Information is presented on the implementation of research results, approval of the work, published works, and the structure of the dissertation.

The first paragraph of the first chapter of the dissertation, "**Scientific-theoretical foundations of the study of Sufi tafsirs**" is called "*Scientific importance of studying*

Sufi tafsirs", in which it is difficult to understand the inner meanings of verses without the knowledge of Sufi tafsir. In many places in the Holy Qur'an, it is recommended to think about them. Since the time when Sufi tafsirs were separated from the science of hadith studies and started to be called an independent science of tafsir, it has been revealed that verses play an important role in explaining the essence of the content. In particular, Sufi tafsir is to comply with the apparent meaning of the verse when writing works, to rely on the laws of Sharia when explaining fiqh issues in the works, to comply with the rules of the Arabic language, to not contradict the views expressed in the work with verses and hadiths, and to state the views of previous Sufi tafsirs on each issue inference methods were used.

Sufi interpretations are works written by mystics through their own views that do not contradict the verse hadith. As a result, different approaches and views appeared in the interpretation of verses, and the demand to learn them was increased the importance of symbolic interpretations. Based on their sects and tariqas, the authors use sectarian views in interpreting the verses, in Sharia matters, based on the opinions of their sheikhs in matters of Sufism. This methodology in mystical interpretations serves as a scientific-theoretical basis to this day.

In understanding the Qur'an, factors such as the history of the period when the verses were revealed, the knowledge of beliefs and traditions in society, and the changing of the oral language created the need for the science of tafsir. As a result, different approaches and viewpoints emerged in the interpretation of verses, and the need to learn and know them increased the importance of not only figurative but also symbolic tafsirs and showed that they play an important role in resolving conflicts.

The second paragraph, entitled "*Sufi tafsirs and the history of their formation*" examines the emergence of Sufi tafsirs and the history of their development.

Ishhari tafsir based on the 78th verse of Surah "Nisa" of the Holy Qur'an, first from the Prophet (s.a.w.) and then from Abdullah ibn Abbas, Abdullah ibn Mas'ud, who were companions, the inner meanings were explained. Sufi scholars such as Hasan Basri (641-728), then Ibrahim ibn Ahmad (718-777), and Junayd Baghdadi (830-910) used apparent and allusive meanings in interpreting the verses of the Holy Qur'an.

He mentioned here that in addition to external meanings, there are also inner meanings. Those who emphasized more inner meanings in interpreting the verses of the Holy Qur'an were objected to because they went beyond the requirements of symbolic tafsir. Sufi commentators do not have such a situation; on the contrary, they strictly follow the requirements of symbolic tafsir. The importance of hadiths in the interpretation of verses has made muhaddiths skilled in the science of tafsir.

The explanations given to the inner meanings of the Holy Qur'an during the time of the Prophet (pbuh) and the Companions later served as a source for allusive interpretations. Isharic interpretations have been around since the revelation of the Holy Qur'an, but by the 10th century, they were formed as a direction of interpretation. The distinguishing features of Isharic tafsirs from the tafsirs based on Sufi philosophy are the brevity of the explanation and the ease of understanding. Naturally, all these processes had their influence on the variety of mystical interpretations.

Hakim al-Termizi (835-932) was one of the first to write an Ishaari tafsir in Movarounnahr. There is a work called "Haqiqatu-t-tafsir" written by Muhammad Wasiti (d. 942), al-Sulami (d. 1021). Abdulkarim al-Qusayri (d. 1072), "Latoifu-l-ishorat";

Muhammad Maibudi, "Kashfu-l-asrar"; Hakim al-Andalusi (d. 1141), "Tanbihu-l-afham"; Muhammad Rozbekhan's (1128-1209) books called "Aroisu-l-Bayan fi haqaiqu-l-Qur'an" were found to be the source of Najmuddin Kubra's "al-Ta'wilot an-najmiya".

According to the results of the research, it was shown that the period of the first appearance of Sufi tafsirs began with the revelation of the Holy Qur'an, and the period of development coincides with the period of the Tabein.

The third paragraph of the first chapter, entitled "*Approaches to the scientific heritage of Najmuddin Kubro*" contains views on the life and attributed works of Najmuddin Kubro.

Najmuddin Kubro was born in Khorezm in 1145. He went to Egypt at the age of 15 and studied Sharia sciences from Muhammad Rozbekhan (d. 1189). After gaining sufficient knowledge, he came to Tabriz and studied "sharhu-s-sunan" from Abu Mansur Khafd. Returning to Egypt, Ismail Kasri (d. 1183) and Ammar Yasir Bidlisi (d. 1187) studied subtle aspects of Sufism under the tutelage of Muhammad Rozbehan. All of his teachers were students of Abulnajib Suhrawardy. According to Abulnajib Suhrawardi Abdurrahman Jami, he was a perfect person in external and internal sciences and wrote many treatises and books. Sufism is related to Sheikh Ahmad Ghazali⁵.

The fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan contains works by Najmuddin Kubro titled "Irshodu-t-talibin" (ارشاد الطالبين – The Right Way of the Taliban), "Hikayati Besarnama" (حكايت بي سرنامه – The Nameless Story), "Rislatu fi-l-faqir" (رسالة في الفقير – Treatise on Poverty), "Rislatu min authored by Shaykh Najmuddin Kubra" (رسالة من مولفات شيخ نجم الدين الكبرا) – a treatise from the works of Shaykh Najmuddin Kubra), "Haft Babi Shaykh Najmuddin Kubra" (حفت باب شيخ نجم الدين الكبرا – seven chapters of Najmuddin Kubra) and "Qawlu Najmuddin Kubra" (قول نجم الدين الكبرا – the words of Najmuddin Kubro). A work called "Usulu-l-ashara" (اصول العشر – Ten methods) is stored in the Suleymaniye Library of Turkey. Ahmad Farid Maziidi's manuscript copies of this work in Arabic, entitled "Bayanu aqrobi-t-tariq" (بيان اقرب الترق – Description of the Nearest Way) and "Rislatu fi-s-suluk" (رسالة في السلوك – Treatise on Leech) are also preserved. The composition is the same as mentioned.

Bertels E.E. (1890-1957) says that he saw the work called "Aynu-l-hayat" (عين الحياة – Spring of Life) in the process of researching the works of Najmuddin Kubro (Public Library, Arabic Nov. Ser., No. 17). The work is stored in the library of St. Petersburg, Ahmad Farid Maziidi and Fritz Meier (1912-1998) mentioned that it is the work of Najmuddin Kubroni "at-Ta'wilotu-n-najmiya fi-t-afkari-l-ishori-s-sufi" (التاويلات النجمية في – التفسير الششاري الصوفي – Najmuddin's comments in the interpretation of a reference to Sufism). The work was named "at-Ta'wilot an-najmiya" during the research process.

The first paragraph of the second chapter of the dissertation, entitled «**Role of Najmuddin Kubra in development of science of tafsirs**» is called «*Analysis of the source of work at-Ta'wilot an-najmiya*» and analysis of handwritten copies of the work «at-Tawilot an-najmiya» and their characteristic features. To date, more than 40 manuscript copies of the work are kept in Turkey, Lebanon, Egypt, Russia, and Switzerland under the names «at-Ta'wilot an-najmia», «Aynu-l-hayat», and «Bahru-l-

⁵ Komilov N. Najmuddin Kubro. – Toshkent, Xalq merosi. 1995. - B. 11.

hakak». During the defense of Khorezm from the Mongols, Najmuddin Kubro instructed his student Najmuddin Razi to take some works to Bursa, which is why most of the works were preserved in Turkey.

In the course of the study, the source-text analysis of six manuscripts of «At-Ta'vilot an-Najmiya» was carried out. We know of 5 manuscripts under the inventory numbers of the library of Domot Ibrahim Pasho 153 and the library of Sulaymaniyah Hassan Hosseini is 37, Khalid Efandi is 18, Gilich Ali is 92, and Murat Buhari is 12. In Lebanon, 1 copy of the 5-volume manuscript is kept in the library "Doru-l-kutubu-l-ilmia" under inventory number 53232. In the library "Doru-l-kutubu-l-amiria" of Cairo, there is 1 copy in 5 volumes under inventory number 26. The works known as «at-Tavilot an-najmia» in Cairo, Lebanon, and the manuscript «Ainu l-hayat» in Sulaymaniyah's library were discovered to be the same book as the example of the surah «Fatiha».

The works "at-Ta'wilot an-najmiya" and "Ainu-l-hayat" have been completely preserved in the manuscripts. In it, the names of suras and verses are highlighted separately. It is reflected in drawing a line on the upper part of them in relation to the text and marking the parts numbered with words with red lines. Considering that the manuscript copies of "At-Ta'wilot an-Najmiya" and "Ainu-l-Hayat" are widespread around the world and that the number of their existing copies is greater than the number of sources written in that period, it can be said that the work was not only in its time but also in the following centuries. shows that it was widely used by commentators.

According to the results of the research, it was shown that Najmuddin ar-Razi, who was mentioned as a mystic commentator, wrote "Bakhrul-haqq", "Ainu-l-hayat" by Ala'uddin Simnani, and "at-Ta'wilot an-najmiya" by Najmuddin Kubro.

The second paragraph, entitled «*Ways of illumination of poems in a work*», examines the way and features of illumination of poems in the work «at-Ta'vilot an-najmiya». This work was written in 1221, in the last period of the author's life, and was interpreted until the 19th ayah of the surah "Zorilot". The work consists of 4 large volumes. After the death of Najmuddin Kubra in the Khorezm battle, the rest of the work was performed by his pupil, Ala'uddin Simnani. The work commented on 51 surahs, and because they are simple to understand in explaining the inner meanings, it is referred to as "a reference to this"⁶.

In the work "At-Tavilot an-Najmiyah," he used a unique style of interpretation of ayates, i.e., the ayat behind the ayat, the ayat with the hadith, his own views, not contradicting the hadith; in some places, he used the meanings of letters, proverbs, and poems. Although the work is considered a work of Sufi philosophy, the arguments put forward in many places add it to a number of tafshirs written in Naqli script. Ibn Abbas, Ibn Mas'ud, Anas ibn Malik, and the words of his companions also used the stories of followers in Tafsir. It makes extensive use of the rules of maturity and eloquence, based on the possibilities of the Arabic language. Najmuddin Kubro analyzed words not only philologically but also morphologically.

The popularity of this style is attributed to Nisaburi (d. 1330) «Garaib al-Koran», Ismail Hakki Bursawi (1653-1715) «Rukh-u-l-bayan» and Mahmud Ulusi (1803-1854) «Rukh-u-l-ma'ani". It turned out that in such works he used "at-Ta'vilot an-Najmiya".

⁶ Az- Zahabiy. Tafsiru-l-Mufasssirun. – Qohira; Maktabatu wahba, 2000. Jild-4. – B. 303.

In the section of the second chapter «*Comparison of Tafsir with «Tafsir Porso» and «Tafsir Charkhi»*» comments and explanations written in the works and their features are disclosed.

Najmuddin Kubro was a man of broad speech, so among his students there were people of Sunni and Shia faith. It is inappropriate to assess the direction in which the work was written without fully studying it. From the comments on the verses on the topic we have studied, it is clear that the people belong to the Sunna faith. For this reason, "Tafsiri Porso" and "Tafsiri Charhi" were used to compare the interpretation.

The work of Khuja Muhammad Porso (d. 1421) «Tafsiri Khwaja Muhammad Porso» includes the surahs «Kadr», «Bayna», «Zalzal», «Wal Adiyot», «Karia», «Takosur», «Asr» and «Huamaza». It is annotated and one copy of the manuscript is kept in the Fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under No. 2180. In his work, he briefly and fluently explained his approach, using poetry, hadith, and the words of great scholars in the interpretation of poetry.

Usman ibn Mahmud ibn Muhammad Ghaznavi Charhi (d. 1447) wrote a work called «Tafsir Charhi» on the science of the scientist and commented on 49 surahs of the Holy Quran. In the research, the author used the surahs «Fatiha» and «Qadr». Its methods of tafsir are based on concise and clear evidence and do not give in to the philosophical views of Sufi commentators. It was translated into Turkish by Khoja Hamadoni in 1585 at the request of Sayyid Podshohoja. This tafsir is a translation of «Tafsiri Charkhi» and is kept in the fund of the National Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan under 5174. There are also more than 25 manuscripts of the work, most of which have scientific descriptions.

The author states in the introduction, "For the first time, I tafsir the Sura "Fatiha" at the end of "Mulk" in Persian, following "Taisir," "Kashshof," "Kavoshi," and other works."

And Najmuddin Kubro, at the beginning of the "Fatiha" surah, Abu Muhammad Rozbekhan Baqli (his teacher) said, "Be" (البا) in Bismi (بسم) is to separate from the plural, "Sin" (السين) is to approach loneliness (God), and "Mim" (الميم) begins to explain loneliness as falling in love with (God)".

In the works, the methods of illumination of the verses, approaches to mystical topics were compared, and the connections and differences between them were studied. As a result, Sufi interpretations mentioned the works written before him and his teachers, and fulfilled the requirements of indicative interpretation. The main difference is in the approaches.

It has been shown that the similarity and originality of these three sources, which are listed as Sufi tafsirs, are manifested in each surah.

The third chapter of the study is called "**Expression of Sufi themes in the work of al-Ta'wilot an-Najmiyyah**" and the first paragraph called, "*Issue of "Zikr" in Tafsir*", states that the word "Zikr" (ذکر) is used in 26 chapters of the Holy Qur'an in 51 places⁷. The roles of zikr and zakir in understanding are revealed. In the commentary on verse 152 of Surah Al-Baqara, the awards given to Zakir are listed, and they are as follows:

- 1) Zikr of the language - discretion (recollection of the one who remembers);
- 2) Zikr of the arkon - karamat (a reward for the obedient);

⁷ Botirbek Hasan. Quran-I karim sozlarini arabcha uzbekcha lugati. – Toshkent; Adabiyot va sanat, 1995. - B. 217.

- 3) Zikr of the soul - the light of Islam (light on the face);
- 4) Zikr of the heart - istighfar (forgiveness of sins);
- 5) Zikr of the spirit - tawhid and kurba (approaching the Creator);
- 6) Zikr of the secret - baqo (unification of all good qualities)

All these types of dhikr are a process that depends on language, the heart, and the secret (consciousness). None of this hinders a person's practical work but helps him to be perfect. Zikr can lead to separation from absolute existence and union with the Truth in some places. The methods we have mentioned are to be among people and remember the truth from the heart.

The purpose of dhikr is to remember the Creator and to express gratitude for all the blessings He has given, and gratitude is expressed by preserving the body, five senses, and material wealth given to people. Remembering the Creator reminds the servant of Allah, and thanksgiving causes the blessings to increase. Sufi scholars have used different methods of dhikr. Some of them realized it by remembering the name of Allah in their tongue, while others realized it by remembering the name of Allah in their hearts and busying themselves with their professions.

According to Najmuddin Kubro's interpretation, he paid special attention to the improvement of social behavior and entered into the orderly ideas of youth, saying that "zikr of the soul is with morality." As a result, Ibn Battuta, the young man Khorezm, and Movarunnahra described it in the work "Travels": I have traveled the world, and I have not seen people with good intentions and good behavior like such brave men. Although the inhabitants of Shiraz and Isfahan look like Javanmards, the Javanmards of Khorezm and Movarounnahr are above them in respect and hospitality. They are called shots in Iraq, sarbadors in Khorasan, and shukrami in the Maghreb. «The picture of justice has taken shape in the places under their control».

The meaning of the word "poor" and its essence are disclosed in the section *"Explanation of the word "poor" in the work"* of the third chapter.

In the work "at-Ta'wilat an-najmiya" there is a difference between the words (فقر) faqrun and (فقير) faqirun, and he cites the words "qatlun" (قتل) and "qatilun" (قتيل), if "qatlu-n-nafs" (قتل النفس), it is the death of the soul, if it is "qatilu-n-nafs" (قتيل النفس), it is the death of the soul. With the addition of the letter "y" (ي) in the word, it turns the action in the body into the action in the heart.

There are several characteristics of "poverty" that belong to humility, and they are mentioned in the author's work, "Rislatu fl-fahr." «The poor man's lesson is wisdom; his eyes are a lesson; his close friend is patience; his clothes are modest; his teacher is contentment; his achievement is good behavior; and his choice is love»⁸.

The concept of "poor" occupies a unique position in Sufism. Besides designating a special degree of power, it also determines the essence of dervism in general. According to Sufi dictionaries, poverty is "the great essence, the divine origin of man». Najmuddin Kubro speaks about signs of poverty: «Teacher - satisfaction, comrade - taufik, food - hunger, destination - grave, lesson - wisdom, view - lesson, recipient - good behavior, clothing modesty, and goal - love».

⁸ UzR FA SHI. №2959. Paper. 170 A.

The first Sufi sects called to live with patriotism and love of the country along with a number of advanced universal values such as honesty, purity, correctness, godliness, honesty, love, kindness, futuvat, diligence.

Surah "Tawba" verse 60: "Surely, charity should be given only to the poor, the needy, those who work (in charity), the disbelievers, the slaves (to be freed by paying money), the debtors, and in the way of God, and to the wayfarer." It was made obligatory by Allah. Allah is All-Knowing and All-Wise."

The words "poor, needy" in the verse are interpreted as "those who follow the path of humility". The level of poverty is so great that it is always with Khaliq. Two things in the same place do not need each other. Such views of the author were the reason for their obvious manifestation among mystical sects.

"O people!" in verse 15 of Surah Fatir In the context of the word (انتم الفقراء), Allah pointed and exclaimed, "O people!" The fact that people are separated from the rest of the creatures indicates that they are valuable to other creatures. Dear people need their Creator in three places: In creation, in quality (the five senses), and in grace, this need is characteristic of saints.

Najmuddin Kubro Khos (a saint) says that the need for karamat applies to certain people; although saints are capable of some karamat, their fulfillment depends on the Creator, and he says that "the Sultan is superior to the subjects in making judgments⁹."

According to the results of the research, the content of the 15th verse of "Fatir" and the 38th verse of "Muhammad" and the comments of Hakim Termizi, Abulkhakhor Suhravardi, and Najmuddin Kubra on the word "Faqr" are compared. Although he is demanding before his creator, it was concluded that "he is a guardian of justice and generosity in society and a humble person who always helps his people".

In the third paragraph, called *"The concept of 'piety' in the symbolic meanings of the verses"*, the interpretation of the word "piety" is explained based on Najmuddin Kubro's approach.

The word "piety" (تقوى) in the work "at-Ta'wilot an-najmiya" means "doing good deeds", "avoiding the rights of others", "continuing the tradition of master-disciple", "obedience", "impartial intention", "unacceptable in front of the great ones" with such meanings as refraining from actions", "having a dream" and "fulfilling one's duty", he opened the meaning of the verses in a wider way and caused them to be easily placed in the reader's mind.

Today, the essence of the expression "piety" (تقوى), which is interpreted in such meanings as "fear" and "preservation", in contrast to traditional interpretations, in the approach of Najmuddin Kubra, is "truth" (حقيقة – A'rof, verse 26), "impartial intention" (خلوش النية – Hajj, verse 37), "cooperation in the path of truth" (تعاون علي الحق – Moida, verse 2), and "respect" (حفظ الادب – Hujurot, verse 3) are revealed to express broader meanings. It is true piety that human beings are characterized by divine qualities, away from the bad qualities in their nature. It can be seen from the essence of the concept of piety that, first of all, in the process of mutual interaction between people, it is achieving the Truth by being well-mannered, polite, loyal, faithful to the covenant, and fulfilling one's duty.

⁹Raiyat – Sultan the advisory board for sentencing.

To a pious person, Allah Almighty gives guidance and light that separates and differentiates falsehood, good from bad. "Furqan" means "separator", "differentiator". Allah Ta'ala always eases the pious person's problems. At the same time, he will receive sustenance from a source he did not think of. Usually, people willingly give up on fulfilling their duty in order to have enough sustenance. This leads to the opposite result.

Najmuddin Kubro's views on the interpretation of the verses where the word "piety" is used revealed the meaning of the verses more widely, and it was revealed that the word "piety" is not only used in matters of worship but also in educational and social-legal issues.

CONCLUSION

The following conclusions were reached as a result of the information studied during the research, the analyses, and the considerations.

1. Based on the research on the importance of Sufi tasfirs and their scientific and theoretical foundations, there are many works in the field of Sufi tasfir science, and various approaches and views have emerged in the tasfir of verses. The need to learn and know them increases the importance of figurative and intellectual interpretations. These works are distinguished by quoting from earlier works, not contradicting narrative evidence, conforming to the requirements of Sharia, and being in accordance with the rules of the Arabic language. To this day, this methodology in Sufi tasfirs serves as a scientific-theoretical foundation.

2. Sufi tasfirs have gone through several stages in their history, each of which is distinguished by its own characteristics. For example, it was recorded that in the early period, together with naqli tafsirs, it appeared under the name of "ta'wil," and first the Prophet (s.a.w.), then Abdullah ibn Abbas (r.a.) explained the meanings of signs. Then this work was carried out by subordinates and subordinates. From the X century, the emergence of intellectual commentaries was observed, and Hakim Termizi (835-932) was one of the first to write an indicative commentary called "Tahsilu-n-nazoiri-l-Qur'an" in Movarounnahr, which caused such interpretations to spread widely in our Movarounnahr well.

3. In the process of studying approaches to the scientific heritage of Najmuddin Kubra, information about his life and scientific activity was systematized. Najmuddin Kubro lived in Khorezm and died there in 1145-1221. Also during 1160-1185 he made a scientific trip to the cities of Egypt, Tabriz and Baghdad, and as a result of training there scientists mastered Islamic sciences and became «Tommatul Kubara» (The Greatest of the great) of the time. Six of eight works of Najmuddin Kubra are kept in the National Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. They were systematically examined and found that the manuscript, which was kept under inventory number 10395, did not belong to the author.

4. In connection with the currently available handwritten copies of the work «At-Ta'vilot an-Najmia» and their source-book analysis, 11 handwritten copies of the work, available in world libraries and collections, were revealed. In the course of research, seven manuscripts of the work were analyzed cadicologically. These manuscripts were mostly written in the 13th century. The title of the work is mentioned in its handwritten copies with names such as «at-Ta'vilot an-najmia fi-l-usuli-l-ishari-s-sufi» and «Ainu-l-

hayat». However, the work is widely distributed under the name "at-Tavilot an-najmiya." According to sources, the structure consists of five large volumes.

5. According to the conclusion of the research conducted on the method of interpretation of the verses in the work "At-Ta'wilot an-Najmiya", revealing its unique aspects, this work was written in the allegorical style before the death of Najmiddin Kubro in 1221. It is explained based on the words of the great Sufis such as the commentator Muhammad Rozbekhan, Yasir Ammar, and Abulqahar Suhrawardi. Najmuddin Kubra commented on 51 chapters of the Holy Qur'an in his work of tafsir. He gave proofs from verses and hadiths for commenting on each verse and then explained his views. He sometimes explained his views in the commentary on the verse through instructive words and poems. In the interpretation of verses, the author is based on the views of Imam Shofei in the interpretation of fiqh issues in the book "Aroisu-l-bayan fi haqaiqu-l-Qur'an" by Muhammad Rozbekhan.

6. The research was carried out on the examples of "Fatiha" and "Qadr" in the manuscript copies under inventory number "at-T'avilot an-najmiya" No. 26, "Tafsiri Porso" No. 2180, and "Tafsiri Charhi" No. 11925. In the process of comparative analysis of the works, the methods of illumination of the verses and approaches to Sufi topics were compared, and the connections and differences between them were revealed.

7. In the work "At-Ta'wilot an-Najmiya" special attention is paid to the issue of "zikr". The conclusions obtained as a result of the analysis of his topics such as "zikr of the language", "zikr of the archon", "zikr of the soul", "zikr of the spirit", "zikr of the heart" and "zikr of the secret" were summarized, and the "zikr" concept is found to include not only praying and reciting prayers, but also adorning one's behavior. It is shown that Najmuddin Kubro's interpretation of morality contributes to the development of kindness in society and is of great importance in solving religious and social issues.

8. In the work "At-Ta'wilot an-Najmiya" special attention is paid to the concept of "poor". He did not use it in the meaning of "poverty", which is its primary dictionary meaning, but interpreted it as "modesty" and "not being greedy for material wealth". According to the results of the research, the content of Surah Fatir verse 15 and Muhammad verse 38, Hakim Termizi, Abulqahhar Suhrawardi, and Najmiddin Kubra's comments on the word "poor" were compared, and the word "citizen" is the plural of the word "poor". It was concluded that "he is a guardian of justice and generosity in the society and a humble person who always helps his people".

9. In the process of revealing the meaning of the word "piety" in the work, in addition to the meanings of this word "fear" and "protection", depending on the places used in the verses of the Holy Qur'an and the content of the verse, "loyalty", "doer of duty", "right intention", "It is pointed out that it is used in the meanings of "fantasy" and "perfect person". In the work, the views expressed in the commentary of each word are considered important in revealing the meaning of the verse, and it is shown that the concept of piety is used in social issues in addition to religious topics.

Based on the findings and conclusions of the study, the following practical suggestions and recommendations were made:

1. With the support of the Center of Islamic Civilization, to bring to our country manuscript copies of the work "at-Ta'wilot an-najmiya" which is not available in our country and is kept in the fund of the Suleymaniye Library of Turkey.

2. Taking into account the importance of the scientific heritage of Najmuddin Kubra in revealing the essence of the Holy Quran, publishing a monograph entitled "The role of Najmuddin Kubra in the development of Sufi tasfirs in Movarounnahr" for religious and educational specialists at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

3. Taking into account the importance of Najmuddin Kubro's work "at-Ta'vilot an-najmiya", which aims to educate young people in the spirit of patriotism, correct interpretation of Sufi themes, enrich the thinking of a perfect person, and understand the existence, organize study hours in religious educational institutions.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА
МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА**

ЭГАМОВ АБДУМАЛИК АДИХАМОВИЧ

ВКЛАД НАЖМИДДИНА КУБРА В РАЗВИТИЕ НАУКИ ТАФСИР

24.00.02 – Корановедение. Хадисоведение

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ
ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ИСЛАМОВЕДЧЕСКИМ НАУКАМ**

ТОШКЕНТ – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2020.2.PhD/IsI38

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистана.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (www.iiu.uz) и на Информационно-образовательном портале «Ziynet» (www.ziynet.uz)

Научный руководитель: **Исламов Зоҳиджон Маҳмудович**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Муҳамедов Неъматилло Асатуллаевич**
доктор исторических наук(DSc), доцент

Юлдашҳаджаев Ҳайдархон Ҳошимхонович
доктор исторических наук, доцент

Ведущая организация: Ургенчский государственный университет

Защита диссертации состоится «___» декабря 2022 года в ___ часов в виде онлайн/оффлайн заседания Научного совета DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiu.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрировано за № 117). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел (99871) 244-00-91; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiu.uz).

Автореферат диссертации разослан «___» декабря 2022 года.

(реестр протокола рассылки № 13 от 18 ноября 2022 года).

Д.Р.Махсудов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, доцент

С.А.Рустамий

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, доцент

Н.А.Муҳамедов

Заместитель председателя научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, доцент

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является раскрытие значения труда Наджмуддина Кубро «ат-Та'вилот ан-наджмия» в развитии науки тафсир

Объектом исследования является научное наследие Наджмуддина Кубро по науке тафсир.

В качестве **предмета исследования** были выбраны суфийские темы в произведении Наджмуддина Кубро «ат-Та'вилот ан-наджмия».

Методы исследования. В диссертации использованы такие методы исследования, как метод комплексного подхода, диалектика научного познания, метод историчности, метод логического и сравнительного анализа.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

установлено, что Наджмуддин Кубро в «ат-Та'вилот ан-наджмия» не использовал понятие «факыр» (فقير) в значении «бедность», которое является основным словарным значением, а интерпретировал его как «скромность» (فقير) и «не стремящийся к материальным благам» (ترك حب الدنيا) и тем самым он продвигал в суфизме идею о возможности обладания богатством;

выявлено, что словосочетание «благочестие» (تقوي), которое толкуется сегодня, как «страх» и «защита», в отличие от традиционных трактовок, в интерпретации Наджмуддина Кубро имеет более широкое значение в смысле «истина» (حقيقة – А'роф, сура 26), «беспристрастное намерение» (خلوص النية – Хадж, сура 37), «сотрудничество на пути истины» (تعاون علي الحق – Маида, сура 2), «уважение» (حفظ الادب – Худжурат, сура 3);

доказано, что интерпретация Наджмуддином Кубро понятия «зикр» (ذكر) при помощи выражения «сердце запоминает поведение», включает в себя не только молитву и ее отправление, но и “украшение поведения” среди других способствует развитию добросердечных отношений в обществе;

доказано, что хотя этот труд считается тафсиром, основанным на философии суфизма (الفلسفة الصوفية), автор использовал самый лучший способ толкования сур Корана (интерпретации Корана с помощью самого Корана). Было доказано, что во многих случаях, он приводил в качестве доказательства до трех аятов при комментировании одного аята, и тем самым довел свой труд до статуса тафсира.

Внедрение результатов исследования.

На основе предложений и рекомендаций, выработанных в результате изучения вклада Наджмуддина Кубро в развитие науки тафсира было достигнуто следующее:

научные выводы о том, что Наджмуддин Кубро в «ат-Та'вилот ан-наджмия» не использовал понятие «факыр» (فقير) в значении «бедность», которое является основным словарным значением, а интерпретировал его как «скромность» (فقير) и «не стремящийся к материальным благам» (ترك حب الدنيا) и тем самым он продвигал в суфизме идею о возможности обладания богатством вошли в содержание книги "Энциклопедия ислама", подготовленной по заказу Комитет по делам религий (справка № 02-03/7584 Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 5 октября 2022 года). В результате понимание Корана и его правильное толкование, как главного источника шариата, послужило более широкому раскрытию сущности суфизма;

научные выводы о том, что словосочетание «благочестие» (تقوي), которое толкуется сегодня, как «страх» и «защита», в отличие от традиционных трактовок, в интерпретации Наджмуддина Кубро имеет более широкое значение в смысле «истина» (حقيفة – А’роф, сура 26), «беспристрастное намерение» (خلوص النية – Хадж, сура 37), «сотрудничество на пути истины» (تعاون علي الحق – Маида, сура 2), «уважение» (حفظ الادب – Худжурат, сура 3).) были использованы для разработки учебных программ для студентов медресе и высших учебных заведений при Управлении мусульман Узбекистана по темам «Опровержения для сектантских течений в Коране и хадисах» и «Основные социальные функции ислама». (справка № 2534 Управления мусульман Узбекистана от 05.10.2022 г.), что послужило ознакомлению молодого поколения с суфийскими понятиями и воспитанию его в духе общечеловеческих ценностей;

Научные выводы о том, что интерпретация Наджмуддином Кубро понятия «зикр» (ذكر) при помощи выражения «сердце запоминает поведение», включает в себя не только молитву и ее отправление, но и “украшение поведения” среди других способствует развитию добросердечных отношений в обществе включены в содержание книги «Историко-философское наследие средневековых ученых и мыслителей», подготовленной на основании заказа Международного исследовательского центра имама Бухари (справка № 02/271 от 20 октября 2022 года Международного исследовательского центра имама Бухари при Кабинете Министров Республики Узбекистан). В результате подрастающее молодое поколение получает правильное представление об исламе и суфизме, особенно о проблеме бедности;

Выводы диссертации о том, что хотя этот труд считается тафсиrom, основанным на философии суфизма (الفلسفة الصوفية), и что автор использовал самый лучший способ толкования сур Корана (интерпретации Корана с помощью самого Корана) и о том, что, что во многих случаях, он приводил в качестве доказательства до трех аятов при комментировании одного аята, и тем самым довел свой труд до статуса тафсира были использованы в содержании книги «Великие ученые Великой Земли», подготовленной Международным научно-исследовательским центром имама Термизи. (справка № 02/271 от 20 октября 2022 года Международного исследовательского центра имама Термизи при Кабинете Министров Республики Узбекистан). В результате читатели были близко ознакомлены с новинками метода интерпретации произведений ученого, сутью их содержания.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования прошли апробацию в общей сложности на 8 - 3 международных и 5 республиканских научно-практических конференциях.

Публикация результатов исследования. По теме исследования было опубликовано 16 научных работ в том числе 8 статей в научных изданиях, рекомендованных к публикации основных научных результатов докторских диссертаций ВАКом РУз, из них 5 в республиканских изданиях, 3 в зарубежных научных журналах. Тезисы опубликованы в 5 местных и 3 зарубежных сборниках конференций.

Структура и объем диссертации. Диссертации состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложений. Объем диссертации составляет 125 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part, I часть)

1. Эгамов А. Нажмиддин Кубро - муфассир олим// Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд. 2019. №4. – Б. 59-60 (24.00.00.№13).
2. Эгамов А. Тасаввуфий тафсирлар тарихи // Ислом тафаккури. – Тошкент. 2020. – № 4. – Б. 97-99 (24.00.00.№1).
3. Эгамов А. Марказий Осиё мутасаввуфларининг тафсир илмидаги фаоляти (“Лайлат ал-Қадр”) сураси мисолида // Ҳидоят журнали. – Тошкент. 2021. – № 03. – Б. 4-6 (24.00.00.№2).
4. Эгамов А. Шайх Нажмиддин Кубро асарларида меҳр-саховат фазилятларининг ёритилиши// Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд. 2021. – № 1. – Б. 195-196 (24.00.00.№13).
5. Эгамов А. Тасаввуфда фақир калимаси ёритилиши// Сўнги илмий тадқиқотлар назарияси. – Тошкент. 2022. – №3.- Б. 124-126.
6. Эгамов А. THE ACTIVITY OF THE CENTRAL ASIAN MUTASAWIFS IN THE SCIENCE OF TAFSIR (IN THE EXAMPLE OF SURAH “LAYLAT AL-QADR”), European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA) Available Online, Las Palmas. Spain: Volume 3/ November, 2022. – P. 12-16. (SJIF 2022 = 7.223)
7. Эгамов А. Мутасаввуф муфассирларнинг Қуръони каримни тафсир қилиш услуби// PERIODICA. Journal of Modern Philosophy. Social Sciences and Humanities. Krakov. Poland: Volume 8/ July, 2022. – P. 24-26. (SJIF 2022 = 8.911)
8. Эгамов А. SCHOOL OF MYSTICAL INTERPRETATION IN KHORAZM, Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). Available Online, India: Volume 11/ September, 2022. – P. 95-98. (SJIF 2022 = 8.179).

II бўлим (II part, II часть)

9. Эгамов А. Нажмиддин Кубро тафсир илми ривожига қўшган ҳиссаси// “INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE” BELARUS, Part 6/ September, 2022. –P. 89-91.
10. Эгамов А. Нажмиддин Кубронинг тафсир илми ривожига қўшган ҳиссаси// “Шарқ алломаларининг ислом цивилизациясига қўшган ҳиссаси” мавзуидаги халқаро илмий-амалий конференция. –Тошкент. 2022. 3-Шўъба. –Б 164-166.
11. Эгамов А. Тафсир ва таъвил тарихи// Мотуридийлик таълимоти ва ҳозирги замон. – Тошкент. 2021. –Б. 371-373.
12. Эгамов А. Нажмиддин Кубро ва унинг тафсир асари// Ёш олимлар илмий-амалий анжуман тўплами II. –Тошкент. 2021. –Б. 203-206.
13. Эгамов А. “Ат-Таъвилот ан-нажмия” асарида тақво калимаси ёритилиши// “Замонавий таълим тизимини ривожлантириш ва унга қаратилган

креатив ғоялар, таклифлар ва ечимлар” мавзусида 40-сонли Республика илмий-амалий онлайн конференцияси. –Фарғона. 2022. –Б. 67-70.

14. Эгамов А. Сўфийларнинг Қуръони каримни тафсир қилиш услуби// Ёш олимлар III ананавий илмий амалий тўплами. –Тошкент. 2021. –Б. 67-70.

15. Эгамов А. “Ат-Таъвилот ан-нажмияда” Фотиҳа сураси тафсири// Ёш олимлар илмий–амалий анжуман тўплами II. –Тошкент. 2022. –Б. 180-183.

16. Эгамов А. “Нажмиддин Кубронинг Тафсирлаш услуби (“Фотиҳа” сураси мисолида).// “Замонавий таълим тизимини ривожлантириш ва унга қаратилган креатив ғоялар, таклифлар ва ечимлар” мавзусида 44-сонли Республика илмий-амалий онлайн конференцияси. –Фарғона. 2022. –Б. 44-46.

Автореферат «Жамият ва бошқарув» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босишга рухсат этилди: _____ 2022 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3. Адади: 100. Буюртма: № _____.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.